

Zedernalmannak

Deel 1 Achtergronden

Zedenalmanak *Deel 1 Achtergronden*

Voorwoord

Op 1 december 1991 is een nieuwe zedelijkheidswetgeving betreffende zware zedenmisdrijven in werking getreden. De wijzigingen in de zedenwetgeving zijn ingevoerd om een betere bescherming te bieden tegen strafbare vormen van seksueel geweld, onder meer door verruiming van de mogelijkheden tot vervolging en berechting van daders. De wetgever beoogde tevens een aanvullende bescherming te bieden aan diegenen die in het maatschappelijk verkeer extra kwetsbaar zijn, zoals jeugdigen en mensen met een handicap.

In 1994 zijn de effecten van de wetswijziging via een onderzoek geëvalueerd¹. Uit dit onderzoek bleek dat de toepassing van de nieuwe zedenwetten in de praktijk nog te wensen overliet. Ook werd vastgesteld dat er nog steeds sprake is van een kloof tussen functionarissen van justitie en politie enerzijds en de hulpverleners van slachtoffers en plegers anderzijds. De onderzoekers adviseerden om via voorlichting aan alle betrokken beroepsgroepen het juiste gebruik van de nieuwe wetten te stimuleren en de samenwerking tussen het justitiële circuit en de hulpverlening te bevorderen.

In antwoord hierop heeft het ministerie van Justitie deze *Zedenalmanak* ontwikkeld. De almanak is bestemd voor iedereen die professioneel bij deze problematiek betrokken is: de politie, het openbaar ministerie, de advocatuur en de hulpverlening aan slachtoffers².

In de eerste druk (1997) werd nog aandacht besteed aan het onderwerp vrouwenmishandeling (geweld in relaties). Inmiddels zijn

er echter zoveel ontwikkelingen op het terrein van de bestrijding en preventie van huiselijk geweld dat niet meer volstaan kan worden met een summier bespreking. Een uitgebreide bespreking van dit onderwerp gaat het bestek van deze almanak te boven, zodat ervoor gekozen is het gehele onderwerp van vrouwenmishandeling in de tweede druk te laten vervallen. Vormen van huiselijk geweld die betrekking hebben op seksueel geweld, komen evenwel aan de orde.

In deze tweede geheel herziene druk zijn de wijzigingen in wetten en beleid, alsmede de ontwikkelingen in rechtspraak met betrekking tot seksueel geweld vanaf 1997 tot en met 2001 verwerkt.

Doel van de almanak

Hoofddoel van de *Zedenalmanak* is bij te dragen aan de effectieve bescherming van slachtoffers van seksueel geweld. Dit vereist van beroepsbeoefenaren die in hun werk te maken krijgen met deze slachtoffers, dat zij weten welke juridische acties mogelijk zijn en wat daarvan de implicaties zijn. Ook dienen zij op de hoogte te zijn van de verschillende vormen van hulp en bijstand waarop het slachtoffer een beroep kan doen.

De almanak geeft daarom veel praktische informatie over zowel de

• 1 Zie De Savornin Lohman e.a. (1994). • 2 Daarnaast heeft het ministerie van Justitie een brochure ontwikkeld voor slachtoffers van zedendelicten (*Seksueel geweld. Wat kunt u verwachten van hulpverlening, politie en justitie*) waarin zij worden gewezen op de mogelijkheden van strafrechtelijke en civielrechtelijke actie en op de beschikbaarheid van hulp en bijstand op juridisch, praktisch, medisch en psychosociaal gebied.

juridische als de psychosociale aspecten van seksueel geweld. De *Zedenalmanak* biedt echter meer dan feitelijke informatie. Elk onderwerp wordt zoveel mogelijk benaderd vanuit het perspectief van het slachtoffer. Er wordt aandacht gevraagd voor de beleving en het belang van het slachtoffer en voor de correcte bejegening van het slachtoffer tijdens alle fasen van het proces dat het slachtoffer moet doorlopen. Ook wordt stilgestaan bij mogelijke vormen van samenwerking tussen de hulpverlening en politie/justitie en bij de voordelen die zo'n samenwerking kan hebben – niet alleen voor de betrokken professionals maar zeker ook voor het slachtoffer zelf.

Opbouw van de Zedenalmanak

De *Zedenalmanak* bestaat uit vijf delen en een floppydisk. De vijf delen zijn als volgt onderverdeeld.

Deel 1: achtergronden

Dit deel geeft algemene achtergrondinformatie over seksueel geweld als maatschappelijke problematiek (omvang, aard, gevolgen). Ook wordt geschetst welke trajecten een slachtoffer van seksueel geweld kan doorlopen na het gebeurde en welke organisaties en instanties daarbij betrokken zijn. Het traject voor *jeugdige* slachtoffers komt apart aan de orde, omdat dit duidelijk afwijkt van het volwassenentraject.

Deel 2: hulp en bijstand

Deel 2 is geheel gewijd aan de verschillende vormen van hulp en bijstand die beschikbaar zijn voor slachtoffers van seksueel geweld. Er wordt aandacht besteed aan de eerste opvang van slachtoffers, aan vervolghulpverlening en de hulp en bijstand op juridisch en financieel gebied. De verschillende aanbieders van hulp en bijstand worden kort beschreven en er worden adviezen voor doorverwijzing gegeven. Afsluitend wordt aandacht besteed aan specifieke slachtoffergroepen. Vanwege de ontwikkeling van

daderhulpverlening als preventiemiddel is een aparte paragraaf over dit onderwerp aan dit onderdeel toegevoegd. Hierna volgen de hoofdstukken over rechtsbijstand en rechtshulp.

Deel 3: wetten en regels

Dit deel behandelt de relevante wet- en regelgeving.

Achtereenvolgens komt aan de orde: de strafwetgeving op het gebied van zedendelicten; de regels en wetten over de positie en behandeling van slachtoffers in het strafrecht; de mogelijkheden die het burgerlijk (of civiele) recht slachtoffers van seksueel geweld biedt; overige relevante regels en wetten in specifieke situaties zoals de (medische) tuchtwetgeving, de Arbeidsomstandighedenwet (Arbowet), de onderwijswetten, het asielrecht, de vreemdelingenwetten en internationale verdragen.

Deel 4: de juridische wegen

Het vierde deel is gewijd aan het traject dat een slachtoffer doorloopt als deze persoon besluit om naar de politie te gaan en/of een juridische procedure te starten tegen de dader. Achtereenvolgens komt aan de orde: de gang van zaken bij de politie, de strafrechtelijke procedure en de civielrechtelijke procedure.

Deel 5: adressen en informatie

Deel 5 is een naslagwerk waarin achtereenvolgens te vinden zijn: een adressenlijst van organisaties op het gebied van slachtofferzorg, hulpverlening, politie, justitie, rechtshulp; een uitgebreid literatuuroverzicht; een lijst van andere middelen dan brochures, protocollen, handleidingen en videoproducties.

De diskette

De politie Midden- en West-Brabant heeft een computerprogramma ontwikkeld waarmee de verjaringstermijnen van zedendelicten berekend kunnen worden. De diskette met dit programma wordt meegeleverd bij de *Zedenalmanak*.

Inhoudsopgave

De inhoudsopgave van de overige delen bevindt zich in bijlage 1.1.

Inleiding 7

1 Seksueel geweld: omschrijving, omvang en gevolgen 9

- 1.1 Seksueel geweld in de maatschappelijke discussie 9
- 1.2 Seksueel geweld en wetgeving 11
- 1.3 Omvang en aard van seksueel geweld 15
 - 1.3.1 Gegevens over volwassen slachtoffers 15
 - 1.3.2 Gegevens over kinderen 16
 - 1.4 De gevolgen van seksueel geweld 17
 - 1.4.1 Fysieke gevolgen 17
 - 1.4.2 Emotionele en psychische gevolgen 18
 - 1.4.3 Sociale gevolgen 21
 - 1.4.4 Praktische gevolgen 21
 - 1.4.5 Juridische gevolgen 21

2 De weg van het slachtoffer: volwassenen 23

- 2.1 De weg van het slachtoffer: drie fasen, drie trajecten 23
- 2.2 De drie fasen: het perspectief van het slachtoffer 25
 - 2.2.1 De aanloopfase: op zoek naar vertrouwenspersonen 25
 - 2.2.2 De actiefase: de (aan)melding en eerste opvang 26
 - 2.2.3 De vervolgfase 27
- 2.3 De drie trajecten: perspectief van het slachtoffer 27

2.4 De kloof tussen de hulpverlening en het juridische circuit 29

2.5 Samenwerking tussen de hulpverlening en het juridische circuit: enkele suggesties 29

3 Seksueel misbruik van kinderen: het traject 33

- 3.1 De signaleringsfase 33
- 3.2 Het melden van seksuele kindermishandeling 34
- 3.3 De afhandeling van meldingen: vervolging of hulpverlening? 35
- 3.4 Samenwerking van betrokken instanties 36

Bijlagen 37

Bijl. 1.1 Inhoudsopgave overige delen 37

Geraadpleegde literatuur 43

Index 45

Inleiding

Doelen inhoud

In dit eerste deel van de *Zedenalmanak* wordt algemene achtergrondinformatie gegeven over seksueel geweld als maatschappelijk verschijnsel, de relatie van seksueel geweld met de wetgeving en de gevolgen van slachtofferschap (hoofdstuk 1).

Vervolgens wordt stilgestaan bij de weg die volwassen slachtoffers van seksueel geweld (kunnen) afleggen na het gebeurde. Door met een ‘slachtofferbril’ op te kijken naar de gang van zaken, wordt duidelijk hoe belangrijk het is dat degenen die betrokken zijn bij het slachtoffer met elkaar overleggen en hun handelwijze op elkaar afstemmen (hoofdstuk 2).

Voor *kinderen* en jeugdigen die seksueel worden misbruikt, ziet het af te leggen traject er anders uit: hier zijn het meestal *anderen* die het misbruik aan het licht brengen en die voor het kind moeten beslissen wat er gaat gebeuren. Dit brengt specifieke problemen en dilemma’s met zich mee. Daarom is aan het traject voor kinderen een apart hoofdstuk gewijd. In dit hoofdstuk wordt ook aandacht besteed aan het melden van kinderporno en kinderprostitutie (hoofdstuk 3).

Doelgroep

Degenen die goed zijn ingevoerd in deze materie vinden in dit eerste deel van de *Zedenalmanak* wellicht weinig nieuws. Toch raden wij deze lezers aan om in elk geval kennis te nemen van hoofdstuk 2 in dit deel. Daarin is de visie neergelegd die aan de basis ligt van deze *Zedenalmanak*. Kern van deze visie is dat bij de aanpak en afhandeling van seksueel geweld het belang en het perspectief van het slachtoffer nooit uit het oog mogen worden verloren en dat het daarom ook van groot belang is dat alle professioneel betrokkenen hun werkwijze op elkaar afstemmen. Dat geldt niet alleen voor de hulpverlening maar zeker ook voor het juridische circuit.

1

1 Seksueel geweld: omschrijving, omvang en gevolgen

Wetten zijn bedoeld om de omgang tussen mensen in onze samenleving te regelen en om de fundamentele normen en waarden van onze samenleving vast te leggen en te handhaven. Er bestaat echter dikwijls een enorm verschil tussen de begrippen die we als burgers hanteren om gebeurtenissen te beschrijven aan de ene kant en de termen waarin wetten en de handhaving daarvan zijn vastgelegd (het juridisch jargon) aan de andere kant. Bovendien loopt de wetgeving vaak achter op maatschappelijke ontwikkelingen: de wetgever is op het gebied van de publieke moraal eerder een trendvolger dan een trendsetter. Deze twee constateringingen gaan ook op voor het onderwerp van deze zedenalmak.

In dit eerste hoofdstuk staan we allereerst stil bij de belangrijkste ontwikkelingen in de maatschappelijke zedendiscussie en de begrippen die daarin opgeld doen. Vervolgens wordt in een schema aangegeven waar de verschillende vormen van seksueel geweld zijn terug te vinden in de wetgeving. Verder wordt kort stilgestaan bij de aard en omvang van seksueel geweld, zoals die uit onderzoeken en registraties naar voren komen. Tot slot besteden we aandacht aan de fysieke, praktische, emotionele, psychische, sociale en juridische gevolgen die slachtofferschap van seksueel geweld met zich mee kan brengen.

1.1 *Seksueel geweld in de maatschappelijke discussie*

Seksuele bevrijding

De discussie over de publieke moraal en zedelijkheid – en de rol die de staat daarin moet spelen – laait eens in de zoveel jaar op. Als we ons beperken tot de naoorlogse periode dan zien we dat aan het eind van de jaren zestig de publieke moraal ingrijpend verandert: vrijheid en gelijkheid – liberalisering en democratisering – domineren het publieke debat. De benarde seksuele moraal van de voorafgaande decennia wordt ondergraven door de ‘seksuele revolutie’ die zich kenmerkt door een positieve beleving van seksualiteit en een maximale vrijheid in de seksuele omgang. De staat als zedenmeester heeft afgedaan, zo menen althans de progressieve koplopers. In de daarop volgende jaren komt echter ook een andere beweging op gang: tegen de seksuele vrijheid-blijheid ideologie doet de beschermingsgedachte opgeld, een gedachte die vooral door de vrouwenbeweging wordt uitgedragen.

Seksueel geweld

In de jaren zeventig wordt door de vrouwenbeweging het begrip ‘seksueel geweld’ geïntroduceerd. Deze term was nadrukkelijk bedoeld om de aandacht te richten op de misstanden in de (seksuele) omgang tussen mannen en vrouwen en om het heersende beeld van zedendelinquentie te doorbreken. Werden zedendelicten eerst nog gezien als incidentele wandaden, gepleegd door een kleine groep mannen met een seksuele afwijking, de vrouwenbeweging toont aan dat seksueel geweld veel vaker voorkomt dan tot

dan toe wordt gedacht en binnen alle lagen van de bevolking en dat de plegers ervan vaak bekenden (partners/echtgenoten, vaders, broers, ooms) zijn van het slachtoffer. Daarmee brengt de vrouwenbeweging ook andere vormen van geweld en machtsmisbruik tegen vrouwen in de privé-sfeer onder de aandacht. Thema's als mishandeling van vrouwen door hun partners worden in de discussie betrokken.

De vrouwenbeweging legt de oorzaak van deze misstanden niet bij de afwijkende of ziekelijke persoonlijkheid van daders maar in de maatschappelijk bepaalde ongelijke machtsverhouding tussen de seksen. Daarmee wordt seksueel geweld (en vrouwenmishandeling) verklaard tot een *maatschappelijk probleem* dat de overheid niet langer kan negeren. De vrouwenbeweging toonde zich solidair met de slachtoffers van seksueel geweld en oefende druk uit op de overheid en op betrokken instanties (hulpverlening, politie, justitie) om deze slachtoffers adequaat te beschermen³.

Naast de term seksueel geweld is sinds 1997 het begrip 'huiselijk geweld' in zwang geraakt. In het bevolkingsonderzoek uit 1997 van Van Dijk e.a. naar de aard en omvang van huiselijk geweld wordt dit begrip omschreven als: 'geweld gepleegd door iemand uit de huiselijke kring van het slachtoffer'. Met 'geweld' wordt bedoeld: 'de aantasting van de persoonlijke integriteit'. Geweld wordt onderscheiden in geestelijk, lichamelijk en seksueel geweld. Met de 'huiselijke kring' worden bedoeld de (ex)partners, gezinsleden, familieleden en huisvrienden. (Zie verder paragraaf 1.3.1)

In de Zedenalmanak besteden we uitsluitend aandacht aan *seksueel geweld*. Dit begrip heeft als algemene omschrijving: alle gebeurtenissen waarbij mensen tegen hun wil, zowel binnen- als buitenshuis, geconfronteerd worden met seksuele of seksueel geladen handelingen van derden en waarbij sprake is van geweld binnen een ongelijke (machts)verhouding. *Seksueel misbruik* is

van toepassing op situaties waarbij seksuele handelingen plaatsvinden met misbruik van een afhankelijkheidsrelatie. Onder de brede paraplu van seksueel geweld vallen in elk geval:

- exhibitionisme
- aanranding en verkrachting
- seksuele intimidatie (op de werkplek)⁴
- seksueel misbruik binnen hulpverleningsrelaties
- seksueel misbruik van kinderen door familieleden, door andere volwassenen waarvan het kind afhankelijk is (verzorgers, onderwijsgevend, enzovoort) of door onbekenden
- kinderpornografie en kinderprostitutie
- mensenhandel en gedwongen prostitutie

Slachtoffergroepen

Sinds het taboe op seksueel geweld is doorbroken, laat ook de groep slachtoffers een steeds verdergaande differentiatie zien. In veel gevallen gaat dit gepaard met de oprichting van eigen belangenorganisaties en ontwikkeling van specifieke voorlichting en hulpverleningsmethoden. Tegenwoordig kunnen, naast het onderscheid op sekse de volgende specifieke slachtoffergroepen worden onderscheiden: zwarte, migranten- en vluchtelingen-vrouwen, mensen met een lichamelijke of verstandelijke handicap en patiënten/cliënten in de (geestelijke) gezondheidszorg en in instellingen voor jeugdhulpverlening en jeugdbescherming. Op deze specifieke groepen wordt nader ingegaan in hoofdstuk 6 in deel 2 van deze almanak.

•3 In die zin is de vrouwenbeweging een voorloper van de bredere slachtofferbeweging die in de loop van de jaren tachtig in Nederland begon op te komen. •4 Vroeger werd in dit kader gesproken van 'ongewenste intimiteiten' op het werk. Toen duidelijk werd dat binnen werkrelaties ook ernstiger vormen van seksueel geweld plaatsvonden, is dit begrip vervangen door de term 'seksuele intimidatie' (op het werk) waarmee de gehele reikwijdte van relatief lichte vergripen tot zware zedendelicten wordt aangeduid. Het begrip 'intimidatie' benadrukt bovendien sterker dat het om ongewenst en bedreigend gedrag gaat.

1.2 Seksueel geweld en wetgeving

Het maatschappelijke begrip ‘seksueel geweld’ is niet altijd eenvoudig te vertalen naar de juridische begrippen die in de wetgeving worden gehanteerd. De begrippen ‘seksuele kindermishandeling’ of ‘incest’ zijn bijvoorbeeld niet als zodanig terug te vinden in de wetgeving. Bovendien vallen verschillende vormen van seksueel geweld soms onder verschillende rechtsgebieden. Dit geldt onder meer voor seksuele intimidatie op de werkplek, vrouwenhandel en slachtofferschap bij vluchtelingen/asielzoekers.

Om de relatieve leek op juridisch gebied toch enigszins op weg te helpen wordt in het volgende schema een overzicht gegeven van de verschillende soorten seksueel geweld (linker kolom) en de soorten wetgeving die daar *mogelijk* op van toepassing zijn (middelste kolom). In de meest rechtse kolom staat vermeld in welk deel van deze almanak men meer informatie kan vinden.

Het schema geeft niet meer dan een *globale indicatie* van de relatie tussen maatschappelijke begrippen en wetsartikelen. De juridische praktijk is vaak ingewikkelder dan het schema doet vermoeden.

Voor vrijwel alle vormen van seksueel geweld geldt dat het slachtoffer (mits de dader bekend is) ook *civielrechtelijke actie* kan ondernemen tegen de dader. Deze mogelijkheid is echter niet steeds opnieuw vermeld om het schema niet onnodig lang te maken.

Schema 1 Seksueel geweld en wetgeving

type seksueel geweld	wetgeving (excl. civielrecht)	hoofdstuk in zedenalmanak
seksuele intimidatie (op het werk/op school)	strafrecht (diverse artikelen zoals art. 242 en 246 WvSr, Arbowet en onderwijswetten)	hoofdstuk 9 hoofdstuk 12
exhibitionisme	strafrecht: <i>schennis van de eerbaarheid</i> (art. 239 WvSr)	hoofdstuk 9
aanranding	strafrecht: <i>feitelijke aanranding van de eerbaarheid</i> (art. 246 WvSr)	hoofdstuk 9
verkrachting	strafrecht: <i>verkrachting</i> (art. 242 WvSr)	hoofdstuk 9
seksueel misbruik binnen hulpverleningsrelaties	strafrecht: <i>ontucht met misbruik van gezag of vertrouwen</i> (art. 249 WvSr) Wet BIG (tuchtrecht voor de gezondheidszorg)	hoofdstuk 12
seksueel misbruik van mensen in lichamelijke onmacht, met een handicap of met ernstige psychische problemen	strafrecht: <i>gemeenschap met bewusteloze, onmachtige of gestoorde</i> (art. 243 WvSr), <i>ontucht met bewusteloze, onmachtige, gestoorde of kind tot 16 jaar</i> (art. 247 WvSr)	hoofdstuk 9
kinderpornografie	strafrecht: <i>pornografie</i> (art. 240B WvSr)	hoofdstuk 9

type seksueel geweld	wetgeving (excl. civielrecht)	hoofdstuk in zedenalmanak
seksueel misbruik (seksuele kindermishandeling)		
kinderprostitutie (minderjarige of onbekwame)	strafrecht: <i>koppelaarij</i> (art. 250 WvSr)	hoofdstuk 9
mensenhandel en gedwongen prostitutie	strafrecht: <i>mensenhandel</i> (art. 250a WvSr) internationale verdragen	hoofdstuk 12
seksueel geweld in land van herkomst (vluchtelingen/asielzoekers)	asielrecht vreemdelingenrecht	hoofdstuk 12
geslachtsgemeenschap met kind tot 12 jaar	strafrecht: <i>gemeenschap met iemand beneden de leeftijd van 12 jaren</i> (art. 244 WvSr)	hoofdstuk 9
geslachtsgemeenschap met kind 12-16 jaar	strafrecht: <i>gemeenschap met iemand van 12-16 jaar</i> (art. 245 WvSr)	hoofdstuk 9
ontucht met minderjarige (tot 16 jaar)	strafrecht: <i>ontucht met bewusteloze, onmachtige, gestoorde of kind tot 16 jaar</i> (art. 247 lid 1 WvSr)	hoofdstuk 9
verleiding minderjarigen	strafrecht: <i>uitlokken van minderjarige tot ontucht</i> (art. 248 ter WvSr)	hoofdstuk 9

type seksueel geweld	wetgeving (excl. civielrecht)	hoofdstuk in zedenalmanak
seksueel misbruik (seksuele kindermishandeling)		
incest	strafrecht: <i>ontucht met misbruik van gezag</i> (art. 249/1 WvSr) <i>gemeenschap met iemand beneden de leeftijd van 12 jaren</i> (art. 244 WvSr) <i>gemeenschap met iemand van 12-16 jaar</i> (art. 245 WvSr)	hoofdstuk 9
seksueel misbruik door ambtenaren en andere beroepsbeoefenaren	strafrecht: <i>ontucht met misbruik van gezag</i> (art. 249/2 WvSr). meldplicht op basis van onderwijswetten en regelgeving voor de ggz en gehandicaptenzorg	hoofdstuk 9 hoofdstuk 12/13
kinderprostitutie	strafrecht: <i>koppelaarij</i> (art. 250 WvSr)	hoofdstuk 9
kinderporno	strafrecht: <i>kinderpornografie</i> (art. 240 b WvSr)	hoofdstuk 9

1.3 Omvang en aard van seksueel geweld

1.3.1 Gegevens over volwassen slachtoffers

Er zijn geen betrouwbare landelijke gegevens beschikbaar over de mate waarin seksueel geweld jegens volwassen slachtoffers voorkomt. Indicaties van de omvang van seksueel geweld kunnen wel worden verkregen uit:

- politiegegevens (opgemaakte processen-verbaal)
- slachtoffergegevens (landelijke enquêtes)
- specifiek onderzoek naar ervaringen met seksueel geweld
- gegevens over de aantallen vrouwen aan wie hulp is verleend in verband met seksueel geweld of vrouwenmishandeling

Politiegegevens

Uit de jaargegevens van de politie blijkt dat in 1995 circa 5.000 processen-verbaal zijn opgemaakt die betrekking hadden op zedenmisdrijven. Daarbij ging het vooral om de delicten aanranding (2.500 processen-verbaal) en verkrachting (1.400 processen-verbaal). In 2000 bedroeg het aantal processen-verbaal slechts 2.000 (van 11.000 gemelde seksuele delicten, niet nader onderscheiden). De politieregistratie laat echter een sterk vertekend beeld zien van de aard en omvang van het seksueel geweld dat feitelijk plaatsvindt om de volgende redenen:

- Niet alle vormen van seksueel geweld zijn strafbaar. De politie maakt alleen proces-verbaal op als het gemelde feit (vermoedelijk) valt onder de strafwetgeving en als het gemelde feit nog niet is verjaard.
- Lang niet alle zedendelicten – ook al zijn ze strafbaar – worden gemeld bij de politie.
- Lang niet alle meldingen bij de politie leiden tot een door de aangever ondertekend proces-verbaal.

- Het aantal uiteindelijk bij de politie geregistreerde delicten is niet representatief voor het totale aantal zedendelicten. Delicten gepleegd door een onbekende dader leiden vaker tot een ondertekend proces-verbaal dan delicten gepleegd door een bekende van het slachtoffer.

Het deel van de delicten dat niet gemeld wordt of niet in de politieregistratie belandt – terwijl ze daar formeel gezien wel in thuis hoort – wordt het *dark number* genoemd. Bij zedendelicten is dit *dark number* vermoedelijk erg hoog, wat betekent dat slechts een klein deel van de feitelijke delicten terug te vinden is in de politieregistratie.

Permanent Onderzoek Leefsituatie (Pols)

Vanaf 1997 zijn de jaarlijkse slachtofferenquêtes en andere onderzoeken ondergebracht in het Permanent Onderzoek Leefsituatie. Een van de modules betreft seksuele delicten ondervonden door personen van 15 jaar en ouder. De respondenten wordt onder meer gevraagd of zij in het afgelopen jaar te maken hebben gehad met een seksueel delict binnenshuis en buitenshuis. Uit dit onderzoek blijkt dat jaarlijks circa 1% van de totale bevolking en circa 2% van alle meisjes en vrouwen slachtoffer is van een seksueel delict (CBS, 2002)⁵. Omgerekend naar de gehele Nederlandse bevolking betekent dit dat per jaar circa 140.000 mensen in Nederland slachtoffer zijn van een seksueel delict.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) hebben eind 2000 de

⁵ Tot 1997 verzamelde het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gegevens over veel voorkomende criminaliteit en slachtofferschap door middel van de landelijke slachtofferenquêtes, achtereenvolgens de Enquête Slachtoffers Misdrijven (ESM) en de Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid (ERV). Vanaf 1997 worden zowel mannen als vrouwen ondervraagd over ondervonden seksuele delicten.

De CBS-cijfers zijn via het Internet gevonden: www.cbs.nl (Statline).

Emancipatiemonitor 2000 uitgebracht. Hierin zijn landelijke gegevens over geweld tegen vrouwen verkregen door onder andere het CBS en registraties van hulpverlenende instellingen (met name Fiom en vrouwenopvang) en de politie op een rij gezet en geanalyseerd (Keuzenkamp en Oudhof, 2001).

Onderzoek naar vrouwenmishandeling

In 1992 is onderzoek gedaan onder volwassen vrouwen naar slachtofferschap van geweld door mannelijke partners (Römkens, 1992). Uit het onderzoek blijkt onder meer dat ruim 21% van de onderzochte vrouwen in de leeftijd van 20 tot 60 jaar ooit in een relatie te maken kregen met eenzijdig geweld van man/vriend. Daarvan ondervond ruim 11% herhaaldelijk matig, of ernstig tot zeer ernstig geweld. Bij deze slachtoffers bedraagt het percentage verkrachte en aangerande vrouwen, respectievelijk 21%, 60% en 65%. Omgerekend naar de totale vrouwelijke bevolking van Nederland betekent dit dat er *per jaar* in Nederland zo'n 12.000 vrouwen slachtoffer worden van herhaald geweld door een mannelijke partner (Römkens, 1992).

Bevolkingsonderzoek naar huiselijk geweld

In 1997 is door Van Dijk e.a. in opdracht van het ministerie van Justitie een bevolkingsonderzoek uitgevoerd naar de aard en omvang van huiselijk geweld. Hierbij zijn circa 1.000 Nederlands sprekende mannen en vrouwen ondervraagd over hun ervaringen met huiselijk geweld. (Voor een omschrijving zie paragraaf 1.1). De voorvallen betreffen zowel geestelijke, lichamelijke als seksuele vormen van geweld. Het onderzoeksrapport geeft onder andere de volgende resultaten: van de Nederlandse bevolking is 45% slachtoffer geweest van niet-incidenteel huiselijk geweld. Met enige vorm van seksueel geweld heeft 21% te maken gehad, waarbij 8% van de respondenten melding maakt van gedwongen seksuele handelingen en 4% van verkrachting door iemand uit de huiselijke kring. Een ander belangrijk resultaat is dat geestelijke,

lichamelijke en seksuele vormen van huiselijk geweld vaak samen gaan (Van Dijk e.a., 1997).

Gegevens uit hulpverlening en opvang

Op basis van een enquête onder hulpverleningsinstellingen (riagg, Fiom en amw) kan worden berekend dat door deze instellingen in 1994 circa 12.000 cliënten zijn geholpen (mede) in verband met problematiek als gevolg van seksueel geweld. Uit gegevens over de vrouwenopvang valt af te leiden dat in 1994 ruim 4.000 vrouwen zijn opgevangen. Een belangrijk deel van deze groep is slachtoffer van vrouwenmishandeling en/of seksueel geweld door een (ex)partner⁶.

De vrouwenopvang, waartoe gerekend worden blijf-van-mijn-lijfhuizen, Fiom-opvanghuizen en vrouwenopvangcentra, telden in 1999 in totaal 25.823 aanmeldingen en 11.048 opgenomen vrouwen. In de blijf-van-mijn-lijfhuizen is 93% van de vrouwen slachtoffer van seksueel geweld. In de overige vrouwenopvangvoorzieningen bedraagt dat aantal 49% (Keuzenkamp en Oudhof, 2000).

De hiervoor geciteerde gegevensbronnen zijn onderling niet te vergelijken: zij meten allemaal iets anders. Duidelijk is wel dat seksueel geweld veel voorkomt en dat er vrij weinig aan de politie wordt gerapporteerd.

1.3.2 Gegevens over kinderen

Seksueel misbruik van kinderen

Over de aard en omvang van het seksueel misbruik van kinderen (incest, seksuele kindermishandeling) bestaan weinig landelijke cijfers. Het onderzoek van Draijer (1988) onder circa 1.000 vrouwen naar ervaringen van seksueel misbruik in hun jeugd, wijst uit

⁶ Zie De Savornin Lohman e.a. (1996), deel II.

dat 1 op de 3 vrouwen voor het 16e jaar te maken heeft gehad met seksueel misbruik. Bij 1 op de 6 à 7 vrouwen betrof het seksueel misbruik door verwanten. Uit diverse andere bronnen kunnen indicaties worden afgeleid omtrent verschillende typen seksueel misbruik:

- Bij de Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK's, voorheen Bureaus Vertrouwensartsen (BVA's)) komen meldingen en vragen binnen over (vermoedens van) *kindermishandeling*. In 1995 had circa 18% van die contacten betrekking op seksueel misbruik van kinderen. In totaal registreerden de BVA's in 1995 ruim 1.280 meldingen van seksuele kindermishandeling. In 2000 ontvingen de AMK's in totaal 21.350 meldingen over kindermishandeling, waarbij het in ruim 18% van de meldingen seksueel misbruik betrof. Bij de contacten wordt onderscheid gemaakt in meldingen en verzoeken voor consult of advies. Het gaat hierbij vooral om *seksueel misbruik door gezins- of familieleden* (een ouder, stiefouder, broer of ander familielid).
- De laatste jaren is in de media veel aandacht geweest voor *seksueel misbruik buiten het gezin*, door bijvoorbeeld leerkrachten en andere jeugdbegeleiders van sportverenigingen en scoutingclubs⁷.
- Het laatste hier te bespreken type seksueel misbruik van kinderen is *kinderprostitutie*. Dit is een vorm waarbij kinderen worden ingezet bij de productie van *pornografie*. Het is onduidelijk hoe vaak kinderen in Nederland worden misbruikt voor dit doel. Het openbaar ministerie meldt een stijging van het aantal zaken: van 10 in 1996 tot zo'n 150 in 2000. Over kinderprostitutie zijn eveneens weinig gegevens uit de hulpverlening voorhanden. Schattingen over het totale aantal minderjarige meisjes dat jaarlijks in de prostitutie belandt lopen zeer uiteen, namelijk van 1.000 tot 1.500 meisjes in de 24 (middel)grote steden tezamen. Vermoedens bestaan er voor nog eens 500 meisjes. Tweederde deel hiervan betreft recent gemimmigreerde meisjes of jonge al-

leenstaande asielzoeksters (NISSO, 1998, in opdracht van het ministerie van Justitie).

1.4 De gevolgen van seksueel geweld

Seksueel geweld, in welke vorm dan ook, is nooit zonder gevolgen. De gevolgen kunnen zich uitstrekken over meerdere personen en over een lange periode. Hieronder worden de belangrijkste mogelijke gevolgen kort beschreven, waarbij een onderscheid wordt gemaakt naar:

- fysieke gevolgen
- emotionele en psychische gevolgen
- sociale gevolgen
- praktische gevolgen
- juridische gevolgen

1.4.1 Fysieke gevolgen

Directe fysieke gevolgen

Seksueel geweld kan uiteraard directe lichamelijke gevolgen hebben voor het slachtoffer, te weten:

- letsel
- zwangerschap
- seksueel overdraagbare aandoeningen (soa, waaronder aids)
- andere door contact met de dader ontstane ziektes of infecties

⁷ Uit een Canadees onderzoek onder topsporters bleek dat 28% van de topsporters een of meer keer last had gehad van seksuele intimidatie, terwijl 9% voor het zestiende jaar gedwongen seksuele gemeenschap had gehad met iemand binnen de sportwereld (trainer en dergelijke) (Kirby en Greaves, 1996). In Nederland verscheen in 1998 van Cense een kwalitatief onderzoek naar seksuele intimidatie in de sport: *De Andere kant van de medaille. Seksuele intimidatie in de sport*. Utrecht, TransAct.

Omdat de fysieke gevolgen lang niet altijd direct waarneembaar zijn, is het bij actueel seksueel geweld⁸ van belang dat het slachtoffer zo snel mogelijk medisch wordt onderzocht. Raadpleeg verder de paragrafen 4.3.5 en 4.3.6 in deel 2 en paragraaf 14.6.1 in deel 4 over dit onderwerp.

Het spreekt voor zich dat het slachtoffer een extra zware last moet dragen als uit het medisch onderzoek blijkt dat deze door het gebeurde ook nog een (mogelijk ernstige) ziekte heeft opgelopen of zwanger is geraakt.

Lange termijn fysieke gevolgen

De lichamelijke gevolgen die zich op de langere termijn kunnen voordoen, liggen vooral in de *psychosomatische sfeer*: lichamelijke klachten die een psychische basis hebben. Voorbeelden hiervan zijn: klachten over buikpijn of hoofdpijn, slaapproblemen, stijfheid en spierkrampen en andere spanningsklachten.

Zowel bij vrouwen en meisjes als bij mannen en jongens met een seksueel-misbruikverleden wordt verder vaak opgemerkt dat zij geremd zijn in hun motoriek, dat zij bijvoorbeeld stijf bewegen en/of weinig lichamelijke expressie tonen. Ook problemen met de seksualiteitsbeleving en seksueel functioneren (zoals vaginisme of impotentie) komen voor. Vooral bij mannen die in hun jeugd seksueel zijn misbruikt is geconstateerd dat zij problemen kunnen krijgen met hun seksuele identiteit.

1.4-2 Emotionele en psychische gevolgen

Over de emotionele en psychische gevolgen van seksueel-geweld-ervaringen zijn vele boeken vol geschreven. Het voert te ver om in het kader van deze almanak uitvoerig in te gaan op dit complexe onderwerp. Wel kan opgemerkt worden dat het begrip *'machteleloosheid'* een centrale rol speelt bij de emotionele en psychische reacties op seksueel-geweldervaringen. Seksueel-geweldslachtoffers hebben het gevoel dat ze de greep op zichzelf, hun lichaam, hun leven kwijt zijn. Hiermee dient terdege rekening te worden

gehouden in de omgang met deze slachtoffers.

De volgende begrippen, die veel voorkomen in de literatuur over de psychische en emotionele gevolgen van seksueel geweld, worden hierna verder toegelicht:

- trauma
- (traumatische) stressreacties
- het posttraumatische stress-syndroom (PTSS)
- overlevingsmechanismen
- dissociatie
- de dissociatieve identiteitsstoornis (DIS)

Trauma

Seksueel geweld is voor het slachtoffer vaak een traumatische ervaring. Men spreekt van een traumatische gebeurtenis, als iemand te maken krijgt met iets dat zeer bedreigend en angstaanjagend is waaraan men niet kan ontsnappen en waartegen men zich ook niet goed kan verweren. Deze aspecten spelen bij seksueel geweld vaak een rol. Er is sprake van een trauma als men de gebeurtenissen niet kan verwerken en men er geestelijk en lichamelijk onder lijdt. In traumatheorieën (onder andere Herman, 1993) wordt onderscheid gemaakt in traumatypen. Traumatype I doet zich voor na een eenmalige schokkende gebeurtenis, bijvoorbeeld een verkrachting. Traumatype II is de aanduiding voor verschijnselen als gevolg van een langdurige reeks van traumatische ervaringen, bijvoorbeeld chronisch seksueel misbruik vanaf de kindertijd, binnen een afhankelijkheidsrelatie⁹.

• 8 Daarmee bedoelen we seksueel geweld dat tamelijk recent heeft plaatsgevonden, in elk geval niet vele jaren geleden. • 9 Zie voor een goed overzicht van traumatische gevolgen: Herman (1993).

(Traumatische) stressreacties

Mensen die een (seksueel) geweldsmisdrijf of een andere zeer schokkende en ingrijpende gebeurtenis (een ernstig auto-ongeluk, een vliegtuigkaping) meemaken, vertonen direct na de gebeurtenis zekere stressreacties. Zij hebben bijvoorbeeld last van:

- heftige en oncontroleerbare emoties, zoals angst, woede of huilbuien
- onrust, ongedurigheid en slaapproblemen
- herbelevingen van het gebeurde, nachtmerries
- de behoefte om steeds opnieuw, tot in de kleinste details, over het gebeurde te praten

Dit zijn *normale reacties op abnormale gebeurtenissen*. Bij een normale verwerking worden deze verschijnselen mettertijd minder, om op den duur geheel te verdwijnen. Het uiten van emoties, het herbeleven van het gebeurde en het steeds opnieuw vertellen over het gebeurde helpen de betrokkene om haar of zijn emoties de baas te worden en om de ervaringen een plaats te geven in het leven.

Voor veel slachtoffers van seksueel geweld staat deze weg naar een normale verwerking echter niet open. Het verhaal kan (of mag) niet worden verteld en de bijbehorende emoties kunnen niet worden geuit. Als het normale verwerkingsproces wordt geblokkeerd, is de kans groot dat het slachtoffer een *posttraumatisch stress-syndroom* (PTSS) ontwikkelt.

Posttraumatisch stress-syndroom (PTSS)

PTSS is een psychiatrische aandoening die bestaat uit meerdere categorieën van langdurige klachten:

- spanningsklachten: aanhoudende angstgevoelens, voortdurende alertheid op de omgeving
- heftige reactie op andere ingrijpende gebeurtenissen ('triggers'),

bijvoorbeeld de dood van een familielid

- herbelevingsklachten: het ongewild opnieuw beleven van het gebeurde, er steeds aan moeten denken, erover dromen (nachtmerries)
- vermijdings- en vervlakkingsklachten : dit is het 'afgrenzelen' van de herinnering aan het gebeurde, er niet aan willen denken, proberen te voorkomen om eraan herinnerd te worden door bijvoorbeeld situaties te vermijden of interesses voor andere personen of zaken op te geven

Uit onderzoek blijkt dat slachtoffers van seksueel misbruik in de jeugd bijzonder hoog scoren op deze vier categorieën (Albach en Ensink, 1986; Albach, 1991; Ensink, 1994; Nicolai, 1994)¹⁰. Seksueel geweld geeft een groter risico op PTSS dan andere ingrijpende gebeurtenissen (zoals ongevallen). Behandeling van PTSS is op zich goed mogelijk, althans als het trauma niet al te ernstig is en het slachtoffer zich in een redelijk stabiele situatie bevindt¹¹.

Overlevingsstrategieën (Coping)

Een andere term die regelmatig voorkomt in de literatuur over hulpverlening na seksueel geweld is overlevingsstrategieën, of overlevingsmechanismen. De Angelsaksische term is 'coping'. Deze termen zijn algemene aanduidingen voor de manieren waarop mensen proberen om te gaan met zeer moeilijke situaties die zij zelf niet kunnen veranderen.

• ¹⁰ Zie Albach (1991): van de 100 onderzochte volwassen vrouwen met incestervaringen had 97% spanningsklachten, 93% herbelevingsklachten en 64% vermijdings/vervlakkingsklachten. Zie ook Ensink in haar proefschrift: *Confusing realities. A study on child abuse and psychiatric symptoms*. Amsterdam, VU University Press (1992). • ¹¹ Bij de Riagg Maastricht is in de jaren negentig een experiment gestart met een kortdurende 'exposure behandeling' van PTSS. Het basisprincipe van de behandeling is dat herhaling van het trauma (door de herinnering daaraan welbewust op te roepen) de angst vermindert. Exposure-behandeling is alleen mogelijk als het slachtoffer zich in een (redelijk) stabiele situatie bevindt, dat wil zeggen dat er sprake moet zijn van sociale steun en structuur in het eigen leven.

Het begrip 'overlevingsstrategieën' is afkomstig uit de vrouwenhulpverlening en speelt een belangrijke rol in de benadering en visie van hulpverlening na seksueel geweld. Onbegrijpelijke en vaak destructieve gedragingen van seksueel-geweldslachtoffers (zelfverminking, verslaving, enzovoort) worden begrijpelijk gemaakt en positief benoemd door deze op te vatten als overlevingsmechanismen. Zo kan het (overmatige) gebruik van drank of drugs gezien worden als een manier om heftige gevoelens van angst of woede als gevolg van seksueel misbruik de baas te blijven, of om de herinnering eraan te onderdrukken. Eetstoornissen, zoals extreem vermageren of juist extreem dik worden, kunnen een manier zijn om de eigen seksualiteit en seksuele aantrekkelijkheid te verminderen, met het doel de dreiging van seksueel misbruik af te wenden. Het kan zijn dat deze overlevingsmechanismen in het verleden nodig en effectief waren om de herinnering aan het seksueel misbruik te verdringen of de gevolgen ervan te verzachten. Dergelijke mechanismen kunnen echter hardnekkig zijn en blijven vaak in stand, ook als de directe dreiging is verdwenen. Dan wordt het aangeleerde gedrag destructief. Het positieve van deze benadering is dat 'gek' gedrag zin en betekenis krijgt: men is niet zomaar gek. Dit inzicht biedt nieuwe perspectieven voor de hulpverlening aan deze slachtoffers. Het kan slachtoffers helpen zichzelf te begrijpen en greep te krijgen op de destructieve kanten van hun eigen denk- en gedragspatronen.

Dissociatie

Dissociatie betekent letterlijk 'ontkoppeling'. Het is een manier om traumatische gebeurtenissen draaglijk te maken. Dissociatie kan verschillende vormen aannemen. Op het moment van de traumatische ervaring en naderhand kan een ontkoppeling of afsplitsing van waarneming en beleving plaatsvinden, waardoor de herinnering mede wordt verdrongen. Het kan zijn dat de herinnering aan de gebeurtenis wordt losgekoppeld van het normale geheugen (vergeten, geheugenverlies). Het kan ook zijn dat de herinnering

intact blijft maar dat de bijbehorende gevoelens worden losgekoppeld. Men ziet dit bijvoorbeeld bij slachtoffers van martelingen of oorlogsgeweld, die vaak heel vlak en emotioneel praten over de vreselijke dingen die hen zijn overkomen. Dissociatieve symptomen komen veel voor bij ernstig getraumatiseerde seksueel-geweldslachtoffers. Op een buitenstaander kan dit, als deze slachtoffers hun verhaal vertellen, een vreemde indruk maken: door de vlakke verteltrant klinkt het verhaal 'onecht', niet geloofwaardig. Mensen die slachtoffers opvangen of als getuige horen, dienen dus alert te zijn op de mogelijkheid dat er sprake is van dissociatie. Dissociatie kan er ook toe leiden dat slachtoffers zich de traumatische gebeurtenissen niet of maar ten dele kunnen herinneren. Dit wordt 'dissociatieve amnesie' genoemd. In de psychiatrie en psychologie is deze opvatting nogal eens betwist. Zie bijvoorbeeld: Loftus en Ketcham (1995). *Graven in het geheugen. De Mythe van de verdrongen herinnering*. Amsterdam/Antwerpen, L.J. Veen. Zie ook Draijer (1996) en Van der Hart e.a. (1996); Crombag, Koppen en Wagenaar (1994).

De dissociatieve identiteitsstoornis (DIS)

Hoewel diagnostici over deze diagnostische term voor een veel voorkomend klachtencomplex sterk van mening verschillen zullen we er toch kort bij stil staan. DIS, of de wat in onbruik geraakte term meervoudig persoonlijkheidssyndroom of -stoornis (MPS), is op te vatten als een verregaande overlevingsstrategie, waarbij het slachtoffer zichzelf beschermt tegen nieuwe traumatische ervaringen door meerdere persoonlijkheden te creëren binnen de eigen persoonlijkheid. Het leed wordt als het ware gespreid over meerdere personen, waardoor het draaglijker wordt. Over het bestaan en de betekenis van DIS en de mate waarin dit ziektebeeld voorkomt bij seksueel-geweldslachtoffers, bestaat nog altijd veel discussie (zie onder andere de kritiek van Ensink, 1996 in MGv en de artikelen in NJB van Crombag).

1.4.3 *Sociale gevolgen*

Seksueel geweld heeft vaak ook gevolgen voor *anderen* in de omgeving van het slachtoffer. We staan hier stil bij twee aspecten daarvan, te weten:

- de steun van de directe omgeving aan het slachtoffer
- de consequenties van seksueel geweld voor sociale systemen

Steun aan het slachtoffer uit de sociale omgeving

In de hulpverlening is de laatste jaren veel aandacht voor de rol van het sociale netwerk rondom het slachtoffer voor persoonlijke ondersteuning. Het activeren van dit steunnetwerk voorkomt dat slachtoffers als cliënten (te) afhankelijk worden van de professionele hulpverlening. Hierbij past echter een waarschuwing: deze slachtoffers kunnen lang niet altijd rekenen op begrip en steun vanuit hun naaste omgeving. Het psychologisch mechanisme dat daaraan ten grondslag ligt ('blaming the victim') wordt besproken in paragraaf 2.2.1.

Seksueel geweld binnen sociale systemen

Onder een sociaal systeem wordt verstaan: het gezin, de familie-, vrienden- en kennissenkring, school/opleiding, de werkkring en andere sociale verbanden waarvan het slachtoffer deel uitmaakt. Als de dader en het slachtoffer deel uitmaken van hetzelfde sociale systeem en het gebeurde wordt bekend, dan heeft dit altijd een ontwrichtende werking op het betreffende sociale systeem. Dan krijgt men te maken met verwarring, wantrouwen en loyaliteitsproblemen. Het is goed mogelijk dat uiteindelijk niet de dader maar het slachtoffer uit het systeem wordt gestoten, daar zijn tal van voorbeelden van bekend. Voor het slachtoffer komt daar nog eens bij dat seksueel geweld gepleegd wordt door een 'vertrouwde' persoon, hetgeen verregaande gevolgen kan hebben voor haar of zijn vrouwen in andere mensen: wat veilig leek, bleek niet veilig te zijn.

1.4.4 *Praktische gevolgen*

Veel voorkomende hulpvragen van praktische aard zijn:

- een veilig onderduikadres voor het slachtoffer (en de eventuele kinderen) als er sprake is van aanhoudend geweld of dreiging
- tijdelijke opvang voor de kinderen van het slachtoffer
- het regelen van een inkomen (uitkering of alimentatie) voor het slachtoffer, vanwege het wegvallen van de kostwinner, werkloosheid of arbeidsongeschiktheid
- een vergoeding van schade aan of verlies van kleding en andere bezittingen¹²

Bij slachtoffers van seksueel geweld moet er rekening mee worden gehouden dat zij zo 'lamgeslagen' kunnen zijn door het gebeurde dat zij dit soort praktische problemen niet meer goed kunnen overzien en deze ook niet zelf het hoofd kunnen bieden.

1.4.5 *Juridische gevolgen*

Volledigheidshalve wordt dit aspect hier genoemd, maar we gaan er niet verder op in, omdat een groot deel van deze almanak is gewijd aan de mogelijke juridische gevolgen van het gebeurde. Zie onder andere deel 2 (paragraaf 7), deel 3 en 4.

• ¹² Zie voor meer informatie over vrouwenhulpverlening na seksueel geweld onder andere Nicolaï (1992, 1996) en Gelauff e.a. (1995).

2

De weg van het slachtoffer: volwassenen

Dit hoofdstuk handelt over het proces dat *volwassen* slachtoffers (kunnen) doorlopen als zij naar buiten komen met hun seksueel-geweldervaringen. De beschrijving heeft betrekking op:

- volwassen slachtoffers van *actueel*/seksueel geweld (aanranding, verkrachting, seksuele intimidatie)
- volwassenen met ervaringen van seksueel geweld in de *jeugd*

Aan het traject bij *actueel*/seksueel geweld jegens kinderen (seksuele kindermishandeling) is een apart hoofdstuk gewijd (hoofdstuk 3), omdat dit op een aantal essentiële punten afwijkt van het volwassenentraject.

2.1 De weg van het slachtoffer: drie fasen, drie trajecten

Drie fasen

In het proces dat een slachtoffer van seksueel geweld kan doorlopen, vanaf het moment dat zij of hij besloten heeft om naar buiten te treden met het gebeurde, kunnen grofweg drie fasen worden onderscheiden:

- een aanlooffase waarin het slachtoffer het gebeurde aankaat bij vertrouwenspersonen
- een actiefase, waarin het slachtoffer de zaak aanhangig maakt bij de politie, een ander meldpunt of een advocaat en/of zich aanmeldt als hulpvrager bij een hulpverlenende instelling en waarin de eerste opvang plaatsvindt

- de vervolgfase: de afhandeling van de (aan)melding door de politie, het meldpunt, de advocaat en/of de hulpverlenende instanties

Bij elk van deze fasen zijn verschillende personen, organisaties en instanties betrokken.

Drie trajecten

In de huidige praktijk bestaan drie trajecten die het slachtoffer mogelijk kan doorlopen:

- een hulpverleningstraject
- een civielrechtelijk traject
- een strafrechtelijk traject

Alle trajecten kennen een eigen beginpunt en eindpunt en hebben ieder een eigen 'aanbod' of werkwijze. De trajecten komen in alle mogelijke onderlinge combinaties voor: een slachtoffer kan in één traject belanden, maar ook in alle drie trajecten. Meestal lopen de trajecten niet synchroon in de tijd. Dat is praktisch gezien vaak ook niet realiseerbaar. Het kan ook zijn dat het slachtoffer bepaalde trajecten na elkaar doorloopt, bijvoorbeeld eerst een hulpverleningstraject en pas daarna een juridisch traject, of andersom.

De drie trajecten hebben verschillende doelstellingen (eindpunten), een verschillend aanbod (uiteenlopende werkwijze) en er zijn verschillende personen, instellingen en instanties bij betrokken.

2.2 De drie fasen: het perspectief van het slachtoffer

2.2.1 De aanlooffase: op zoek naar vertrouwenspersonen

Een slachtoffer van seksueel geweld neemt vaak eerst een of meer personen in de *directe omgeving* in vertrouwen. De eerst aangesproken kunnen komen uit de kring van familie, vrienden of collega's, maar vrij vaak betreft het ook beroepsbeoefenaren als huisartsen, mensen werkzaam in het onderwijs, wijkverpleegkundigen, thuiszorgers, buurtwerkers, enzovoort. Ook telefonische hulpdiensten worden regelmatig geconfronteerd met verhalen over seksueel geweld.

De sociale omgeving: ongeloof en 'blaming the victim'

De directe sociale omgeving reageert lang niet altijd steunend op het relaas van een slachtoffer. Zeker als het om een ernstig delict gaat, is de neiging groot om het verhaal niet te geloven, te bagateliseren en/of de schuld van het gebeurde bij het slachtoffer zelf te zoeken (*blaming the victim*)¹³. Slachtoffers van seksueel geweld vertellen vaak over dit soort reacties van ongeloof en beschuldigingen aan hun adres. Ze zullen er zelf wel 'om gevraagd hebben' of het wel 'hebben uitgelokt'. In de vakliteratuur wordt de afwijzing van het slachtoffer door de omgeving *secundaire victimisatie* genoemd: het slachtoffer wordt als het ware opnieuw 'geslacht-offerd', deze keer door de reacties uit de directe omgeving.

Professionele vertrouwenspersonen: attitude en vaardigheden

Beroepsbeoefenaren zijn ook maar mensen en vertonen dus soms de hiervoor beschreven reactiepatronen. Om dit te doorbreken is het nodig dat zij gerichte voorlichting krijgen over dit soort reacties en worden getraind in vaardigheden voor het signaleren en be-

spreken van seksueel geweld¹⁴.

Bovendien kunnen onvoldoende vaardigheden in het omgaan met (soms heel verschrikkelijke) verhalen van slachtoffers over hun ervaringen met seksueel geweld ook aan de kant van de hulpverlener of zedenrechercheur leiden tot een vorm van traumatisering. Dit verschijnsel wordt in de literatuur '*secundaire traumatisering*' genoemd. Zie voor meer informatie Herman (1993) en De Ridder, Donk en Wentzel (2001).

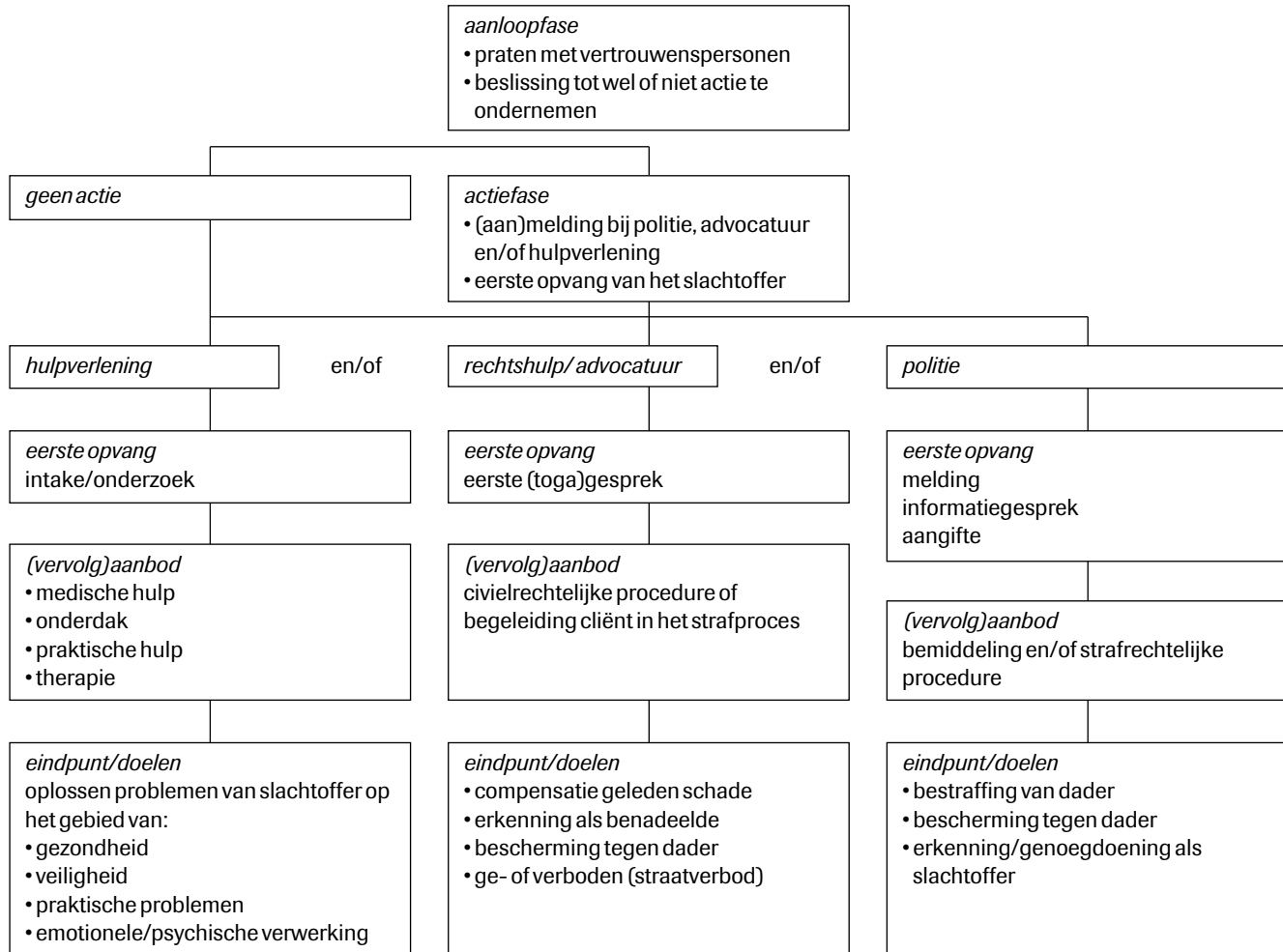
Signalering van seksueel misbruik bij extra kwetsbaren

Daarnaast zijn er nog de extra kwetsbare slachtoffers, die soms niet goed in staat zijn om het eigen slachtofferschap als zodanig te onderkennen en bij anderen aan te kaarten. Het gaat daarbij met name om (jonge) kinderen en mensen met een verstandelijke of lichamelijke handicap. Juist voor deze kwetsbare groepen is alertheid en actieve interventie door beroepsbeoefenaren met wie zij regulier contact hebben van groot belang. Signalering van seksueel misbruik bij kinderen komt aan de orde in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 6 in deel 2 van de zedenalmanak wordt stilgestaan bij mensen met een verstandelijke of lichamelijke handicap als slachtoffer van seksueel geweld.

• ¹³ 'Blaming the victim' is een psychisch zelfverdedigingsmechanisme, waarmee men de bedreigende gedachte dat men zelf ook slachtoffer zou kunnen worden buiten de deur kan houden. Het idee dat zoiets ergs zomaar kan gebeuren (buiten eigen schuld of toedoen) is voor veel mensen ondraaglijk. De gekozen uitweg is dan om de oorzaak (schuld) van het gebeurde bij het slachtoffer zelf te leggen. • ¹⁴ Dergelijke trainingen maken inmiddels deel uit van bepaalde basisopleidingen van beroepsbeoefenaren die regelmatig in aanraking komen met slachtoffers van seksueel geweld (zoals hbo-vo opleidingen en opleidingen voor maatschappelijk werk).

Daarnaast kunnen op dit gebied bij- en nascholingscursussen worden gevolgd bij: TransAct, verschillende regionale centra voor ggz en de Hogescholen.

Schema 2 Drie fasen en drie trajecten

2.2.2 De actiefase: de (aan)melding en eerste opvang

Onder een (aan)melding verstaan we dat een slachtoffer naar een organisatie of instantie stapt, 'omdat het zo niet langer kan'. Het slachtoffer wil dat er 'iets' gebeurt: om het geweld te stoppen, om het verhaal kwijt te kunnen, om hulp te krijgen bij de oplossing van problemen of om actie tegen de dader te ondernemen, enzovoort.

Aandachtspunten bij (aan)melding en eerste opvang

Iedereen met een slachtofferervaring die aanklopt bij een instantie, heeft recht op een zorgvuldige behandeling door de betreffende instantie. Algemene kenmerken van een zorgvuldige behandeling zijn:

- Er wordt voldoende tijd vrijgemaakt.
- Er wordt een plaats gekozen waar het slachtoffer ongestoord en zonder ongewenste 'meeluisteraars' of 'binnenlopers' haar of zijn relaas kan doen (een rustige plek apart).
- Er wordt aandachtig geluisterd.
- Er wordt goed doorgevraagd om helderheid te verkrijgen over het gebeurde, de toedracht, de betrokkenen, enzovoort.
- Het relaas van het slachtoffer wordt serieus genomen, dat wil zeggen dat er niet wordt geoordeeld of veroordeeld en dat de geloofwaardigheid van het slachtoffer niet in twijfel wordt getrokken.
- Het relaas van het slachtoffer wordt zorgvuldig vastgelegd.
- De veiligheid van het slachtoffer komt aan de orde; is er sprake van een aanhoudende dreiging en hoe kan deze worden weggenomen of verminderd?
- Er wordt bij niet-Nederlandse ingezetenen gevraagd naar de verblijfsstatus, bijvoorbeeld of het slachtoffer een zelfstandig verblijfsrecht heeft of niet.
- Er wordt gevraagd naar andere acute hulpbehoeften en hulpvragen naar aanleiding van het gebeurde.
- Samen met het slachtoffer worden de te ondernemen vervolgstappen

doorgenomen; er worden verschillende alternatieven en hun mogelijke gevolgen doorgesproken.

De volgende extra aandachtspunten gelden specifiek voor de bejegening van slachtoffers van seksueel geweld tijdens de aanmelding en eerste opvang:

- Deskundigheid van de functionaris(sen): een slachtoffer heeft recht op hulp van in zedenzaken gespecialiseerde beroepskrachten.
- *De sekse van de 'opvangster'*: aan het slachtoffer moet expliciet de keuze worden voorgelegd of deze het gesprek wil voeren met een vrouw of met een man.
- *De zaak niet 'overnemen'*: slachtoffers van seksueel geweld hebben vaak het gevoel dat zij de controle over hun leven kwijt zijn, dat ze geen greep meer hebben op hun situatie. Dit geldt zeker als zij het slachtoffer zijn (geweest) van langdurig seksueel misbruik of van herhaalde mishandeling. Daarom is het voor hen extra belangrijk dat *zij zelf kunnen bepalen welke stappen worden genomen en wanneer dat gebeurt*. De opvangster moet – hoe goed zij of hij het ook bedoelt – het initiatief bij het slachtoffer laten.
- De hulpverlener dient het slachtoffer zorgvuldig in te lichten over de consequenties van bepaalde stappen.

Vervolgactie door de eerste opvang

De (vertrouwens)persoon, instantie of organisatie waarbij het slachtoffer van seksueel geweld aanklopt, zal vervolgens in actie moeten komen. Hoe die vervolgactie eruit ziet, hangt sterk af van het type (aan)meldpunt: ieder (aan)meldpunt heeft zijn eigen werkwijze en zijn eigen aanbod.

Men kan gerust aannemen dat het slachtoffer lang niet altijd kan overzien welke consequenties de keuze van een bepaald (aan)meldpunt heeft voor het vervolgtraject. De organisatie waar

het slachtoffer aanklopt, biedt lang niet overal en altijd goede voorlichting aan het slachtoffer over de verschillende (aan)meldmogelijkheden en de consequenties daarvan. De brochure *Seksueel geweld. Wat kunt u verwachten van hulpverlening, politie en justitie* kan slachtoffers helpen om zichzelf hierop te oriënteren en een goede keuze te maken¹⁵. De Buro's Slachtofferhulp kunnen in deze eerste fase behulpzaam zijn, omdat zij opereren op het snijvlak van hulpverlening en het juridische circuit. De Bureaus voor Rechtshulp kunnen advies geven bij vragen over het vreemdelingenrecht, in het bijzonder de verblijfspositie en -vergunningen.

2.2.3 De vervolfase

Na de (aan)melding en de eerste opvang kan het slachtoffer in een van de drie vervolotrajecten belanden. Deze trajecten komen nader aan de orde in paragraaf 2.3.

2.3 De drie trajecten: perspectief van het slachtoffer

Het slachtoffer kan in drie typen trajecten belanden: in een hulpverleningstraject, in een civielrechtelijk traject en/of in een strafrechtelijk traject. Elk traject kent andere professioneel betrokkenen en andere doelstellingen.

In het strafproces draait het primair om het veroordelen van daders, in het civielrechtelijke traject om genoegdoening voor het slachtoffer en in het hulpverleningstraject om het welzijn, de gezondheid en de veiligheid van het slachtoffer.

• 15 Deze brochure is een uitgave van het ministerie van Justitie.

Schema 3 Doelen van en betrokkenen bij de drie trajecten

	hulpverleningstraject	civielrechtelijk traject	strafrechtelijk traject
doelen/ motieven	oplossen problemen van slachtoffer op het gebied van: <ul style="list-style-type: none"> • gezondheid • veiligheid • praktische problemen • emotionele/psychische verwerking 	compensatie geleden schade erkenning als benadeelde bescherming tegen dader	bestrafning van dader bescherming tegen dader erkenning/genoegdoening als slachtoffer
betrokken organisaties/ instanties	Buro Slachtofferhulp telefonische hulpdiensten opvanghuizen maatschappelijke dienstverlening (geestelijke) gezondheidszorg overige (niet-reguliere) hulpverlening	advocatuur/rechtshulp civiele rechter getuigen deskundigen	politie openbaar ministerie advocatuur/rechtshulp Buro Slachtofferhulp getuigen deskundigen

Voor het slachtoffer zijn de verschillende aspecten die in de verschillende trajecten aan de orde komen *nauw met elkaar verweven*. De uitkomst van het ene traject (zoals de veroordeling van een dader in het strafproces) kan directe gevolgen hebben voor een ander traject waarin het slachtoffer zit (zoals de emotionele verwerking van het gebeurde in een therapie). *Kortom: wat in de uitvoeringspraktijk ontkoppeld is, is voor het slachtoffer gekoppeld. Dit betekent dat het slachtoffer altijd gebaat is bij een goede afstemming tussen de verschillende trajecten.*

2.4 De kloof tussen de hulpverlening en het juridische circuit

De ont koppeling tussen de verschillende trajecten waarin een seksueel-geweldslachtoffer kan belanden, heeft te maken met het feit dat er bij de verschillende trajecten nu eenmaal verschillende (personen en) instanties zijn betrokken. Grofweg zijn er twee verschillende soorten functionarissen waar slachtoffers mee te maken krijgen: hulpverleners en medewerkers van politie en justitie. Hulpverleners bieden hulp aan slachtoffers en andere naast betrokkenen (gezinsleden, familieleden, collega's), functionarissen van politie en justitie hebben de taak de verdachte, voor zover nodig op te sporen, de strafbare feiten aan te tonen en te zorgen dat het strafrecht zijn loop krijgt.

De werelden van hulpverleners enerzijds en politie- en justitiemensen anderzijds lopen sterk uiteen. In elk van die werelden is sprake van specifieke functies en werkwijzen, en van een eigen cultuur en betrokkenheid. Die werelden kunnen behoorlijk ver van elkaar staan, maar komen feitelijk bijeen rond de persoon van het slachtoffer. Soms is dat voor een slachtoffer moeilijk of zelfs bedreigend. Men krijgt te maken met de hulpverleners die hen steunen, veiligheid bieden en helpen bij de verwerking. Voor de opsporingsambtenaar gaat het om een aangifte, verklaringen en harde, gedetailleerde feiten die kunnen leiden tot wettig en overtuigend bewijs. Hulpverleners kunnen, uit onwetendheid over het verloop

van de rechtsgang, het opsporingstraject ongewild doorkruisen. Politieambtenaren kunnen, in hun opsporingsjiver, het hulpverleningsproces onbedoeld verstoren.

2.5 Samenwerking tussen de hulpverlening en het juridische circuit: enkele suggesties

Slachtoffers hebben er baat bij dat de kloof tussen de hulpverlening en het juridische circuit wordt gedicht. Wederzijdse samenwerking, overleg en afstemming zijn daarbij geboden. Door beter gebruik te maken van elkaars mogelijkheden en deskundigheden en door duidelijk af te spreken wie wat doet, wint het traject dat het slachtoffer moet doorlopen aan helderheid. Waarschijnlijk is het uiteindelijk ook efficiënter, hoewel er ook wordt geklaagd over de tijdsinvestering die nodig is voor onderling overleg en afstemming. Hieronder volgt een aantal suggesties voor verdergaande samenwerking tussen het juridische circuit en de hulpverlening op het gebied van seksueel geweld.

In enkele regio's zijn samenwerkingsverbanden ontstaan in het kader van een regionale of lokale aanpak van seksueel geweld, waarin mede opgenomen de zorg voor slachtoffers van seksueel geweld. Enkele samenwerkingsvormen op dit gebied staan beschreven in deel 2 (hoofdstukken 4 en 5) van deze almanak.

Veiligheid van het slachtoffer

Slachtoffers kunnen zich bedreigd voelen door het feit dat de dader nog of weer op vrije voeten is. Deze angst voor represailles of voor herhaling van het gebeurde is lang niet altijd irreal. Op dit gebied staan diverse mogelijkheden open voor samenwerking tussen het juridische circuit en de hulpverlening.

- Binnen de hulpverlening wordt dit probleem vaak opgelost door het slachtoffer elders een veilig onderdak te bieden, veelal in de vrouwenopvang. Er zijn echter ook civielrechtelijke mogelijkheden, zoals het laten opleggen van een straat- of contactverbod

aan de dader, waardoor dergelijke ingrijpende stappen kunnen worden voorkomen.

- Hulpverleners zouden cliënten hierover (beter) kunnen voorlichten. Andersom geldt dat de politie en het juridische circuit slachtoffers vaker kunnen doorverwijzen naar het opvangaanbod vanuit de hulpverlening.
- Als een veroordeelde dader weer op vrije voeten komt, kan dit zeer bedreigend zijn voor het slachtoffer. Het slachtoffer en de hulpverlener die het slachtoffer begeleidt, moet door justitie tijdig geïnformeerd worden over (vervroegd) verlof en invrijheidstelling, zodat de hulpverlener samen met het slachtoffer kan bezien of, en zo ja welke er stappen nodig zijn om de veiligheid van het slachtoffer te waarborgen (zie deel 3 en 4 voor de informatieverstrekking door justitie aan het slachtoffer).
- Door actieve voorlichting aan (potentiële) slachtoffers en aan hulpverleners over de juridische mogelijkheden tot bescherming van slachtoffers kunnen politie en justitie – ook in preventieve zin – bijdragen aan het welzijn en de veiligheid van slachtoffers.
- Politie en hulpverlening dienen vroegtijdig het slachtoffer te wijzen op juridische hulp van bijvoorbeeld een gespecialiseerde advocaat. Deze advocaten kennen zowel de juridische wereld als het hulpverleningscircuit.

Informatievoorziening en -uitwisseling

- Door onderling goede afspraken te maken over het vastleggen en overdragen van informatie over hetgeen is gebeurd (uiteraard met toestemming van het slachtoffer), kan het aantal keren dat het slachtoffer uitgebreid moet vertellen over het gebeurde aanzienlijk worden beperkt.
- Een dreigende verstoring van de bewijsvoering in een zedenzaak door (te vroege) interventies van hulpverleners kan worden voorkomen door goede afspraken te maken over afstemming en timing van het juridische en het therapeutische traject. De therapeut gaat bijvoorbeeld niet in op (herinneringen aan) het feitelijk

gebeurde, voordat de getuigenverklaring van het slachtoffer is vastgelegd.

Positie en bejegening van slachtoffers in het juridische circuit

De laatste jaren is ook bij politie en justitie meer aandacht gekomen voor de positie van het slachtoffer. Naast versterking van de formele positie van het slachtoffer in het strafproces is aandacht voor een correcte bejegening van slachtoffers minstens even belangrijk. Dit vereist bepaalde sociale en communicatieve vaardigheden die niet iedereen in het juridische circuit ook vanzelfsprekend in huis heeft (zie de delen 3 en 4).

- De hulpverlening kan kennis over en vaardigheden in het omgaan met seksueel-geweldslachtoffers overdragen aan functionarissen bij politie en justitie. Diverse (steun)organisaties in de zorgsector in hulpverleningsland bieden bij- en nascholingscursussen aan die zeker ook relevant zijn voor functionarissen bij de politie en justitie.
- Naast een correcte bejegening van slachtoffers kunnen politie en justitie een positieve bijdrage leveren aan de versterking van de positie van seksueel-geweldslachtoffers door op het gebied van zedendelinquentie en vrouwenmishandeling een actief vervolgings- en bestraffingsbeleid te voeren en uit te dragen.

Begeleiding van slachtoffers in het juridische traject

- Het in een vroeg stadium raadplegen van een advocaat of rechtshulpverlener, namelijk voor informatie en advies over mogelijke juridische stappen kan een waardevolle aanvulling zijn op het hulpverleningsproces of de rechtsgang. Het slachtoffer krijgt dan duidelijkheid over diens positie en mogelijke keuzes.
- Hulpverleners kunnen slachtoffers actief ondersteunen door mee te gaan bij het doen van aangifte en eventuele vervolgsprekken.
- Hulpverleners kunnen cliënten met ervaringen van seksueel mis-

bruik ondersteunen door voorlichting te geven over mogelijke juridische stappen tegen de dader(s). Om geen valse verwachtingen te wekken bij de cliënt is het wel belangrijk dat de hulpverlener zicht heeft op de mogelijkheden van juridische actie en de eventuele repercussies daarvan voor de cliënt. Verwijzing naar deskundige juridische ondersteuning zal bij gecompliceerde situaties nodig zijn.

- Tijdens het doorlopen van de juridische procedure(s) kunnen hulpverleners de cliënt voorbereiden op wat haar of hem te wachten staat binnen de verschillende fasen van deze procedure, bijvoorbeeld door middel van rollenspellen. Dit vereist wel dat hulpverleners de nodige kennis hebben van en ervaring hebben met de feitelijke gang van zaken in het juridische proces.
- Bij juridische procedures kunnen de advocaat van het slachtoffer en de hulpverlener er samen voor waken dat het juridische proces niet te belastend wordt voor het slachtoffer.

Dit is slechts een greep uit de vele mogelijkheden die hulpverleners en functionarissen bij politie en justitie ter beschikking staan om samen te werken en beter te profiteren van elkaars mogelijkheden.

Samenwerken is nooit een doel op zich. Waar het om gaat is dat de (lastige) weg die het slachtoffer van seksueel geweld af moet leggen, niet onnodig wordt bemoeilijkt doordat de professioneel betrokkenen langs elkaar heen of tegen elkaar in werken.

Videoproducties

Er zijn enkele videoproducties beschikbaar over de rechtsgang na seksueel misbruik van kinderen en volwassenen, evenals over het horen van kinderen. Deze worden vermeld in deel 5.

3

Seksueel misbruik van kinderen: het traject

Dit hoofdstuk behandelt het traject dat kan worden doorlopen bij seksueel misbruik waarbij kinderen (tot 18 jaar) betrokken zijn. De aanpak hiervan maakt ook deel uit van het bredere gebied van de preventie en bestrijding van *kindermishandeling*. Onder dit laatste begrip vallen – naast seksueel misbruik – fysieke, emotionele, psychische mishandeling en dito verwaarlozing van kinderen.

Een essentieel verschil tussen het kindertraject en het volwassentraject is dat de signalering en melding van gevallen van seksueel misbruik en de beslissingen over het vervolgtraject niet zozeer bij het (minderjarige) slachtoffer zelf liggen, maar veel meer bij *anderen* die met het kind te maken hebben. Terwijl in het geval van volwassenen de invulling van het traject wordt beïnvloed door de wensen en behoeften van het slachtoffer, wordt in het geval van jeugdigen veelal *voor of namens* het slachtoffer bepaald wat wenselijk of noodzakelijk is. Dit geldt uiteraard sterker naarmate het slachtoffer jonger is.

Een extra complicatie kan zijn dat degenen die de wettelijk vertegenwoordigers zijn van het minderjarige slachtoffer (ouder/verzorger/voogd) in een aantal gevallen de *plegers* zijn van de seksuele mishandeling jegens het kind¹⁶.

Hierna wordt ingegaan op de verschillende fasen in het kindertraject en op de belangrijkste betrokken instanties en instellingen. In deel 2 (hoofdstuk 5) wordt het concrete hulpaanbod van de betreffende organisaties beschreven.

Bij seksueel misbruik van kinderen kunnen in het traject grofweg drie fasen worden onderscheiden:

- de signalering: het ontstaan van vermoedens
- de melding bij bevoegde instanties (meldpunten)
- het vervolgtraject

3.1 De signaleringsfase

In veel gevallen wordt seksuele kindermishandeling aan het licht gebracht door derden, door mensen die vermoeden dat er iets mis is met het betreffende kind. Dit geldt met name als het betrokken kind zelf te jong is of (als gevolg van een verstandelijke handicap of geestelijke stoornis) niet in staat is om het gebeurde als zodanig te herkennen en ter sprake te brengen. Signalen die in de richting van seksuele kindermishandeling kunnen wijzen zijn:

- *Lichamelijke signalen* (vooral belangrijk bij zeer jonge kinderen) zoals kneuzingen en blauwe plekken op het lichaam en ongewone zwellingen, ontstekingen, wondjes of irritatie aan de genitaliën, de anus of de mond.
- *Gedragssignalen* zoals sterk seksualiserend gedrag (bij kinderen), agressief gedrag (vooral bij jongens), eetproblemen (vooral bij tienermeiden), afwijzend of schrikachtig reageren op aanraking of plotselinge veranderingen in het normale gedragspatroon. Voorbeelden van dit laatste zijn het sterk teruglopen van schoolprestaties en het verliezen van belangstelling voor dingen die het

• 16 Aangezien het bij kindermishandeling niet altijd gaat om strafbare feiten en omdat – ook in het geval van strafbare feiten – lang niet altijd een strafrechtelijke weg wordt gevolgd, spreekt men op dit gebied liever van *plegers* dan van *daders*. Wij volgen hier deze woordkeus.

kind voorheen altijd leuk vond. Vooral een plotselinge verandering van gedrag kan in combinatie met andere signalen wijzen op seksueel misbruik of mishandeling.

- *Uitingen van het kind* zoals 'vreemd' – niet bij de leeftijd passend – seksueel getint woordgebruik en tekeningen waarin genitaliën of seksuele handelingen geprononceerd worden weergegeven.
- *Emotionele signalen* zoals depressieve klachten, slaaproblemen (nachtmerries), emotionele buien (huilbuien, driftbuien) of juist emotionele vervlakking.

Een probleem met de interpretatie van deze signalen is dat zij geen van alle *met zekerheid* in de richting van seksuele kindermishandeling wijzen. Ook tal van andere oorzaken kunnen tot vergelijkbare symptomen leiden. Door onoordeelkundig en overhaast te handelen bij het interpreteren van signalen kan grote schade worden aangericht, zowel voor het kind zelf als voor de directe sociale omgeving van het kind. *De algemene richtlijn hier is dat bij eventuele signalen van seksuele kindermishandeling de op dit gebied deskundige instanties moeten worden ingeschakeld of op zijn minst om advies moet worden gevraagd.* Zie verder paragraaf 3.2 in dit deel en hoofdstuk 5 in deel 2.

Voor de wat oudere kinderen (vanaf een jaar of 10) geldt dat er bij hen vaak sprake is van een aanloopfase, die vergelijkbaar is met de aanloopfase bij volwassenen (zie ook paragraaf 2.2.1). Het kind gaat op zoek naar vertrouwenspersonen aan wie zij of hij het verhaal kwijt kan. Leerkrachten, schoolartsen en kindertelefoon spelen hierbij een belangrijke rol. Ook hier geldt dat het kind meestal niet direct het hele verhaal op tafel zal leggen. Alertheid op wat kinderen zeggen, het kind serieus nemen en veel tijd en ruimte geven aan het kind zijn ook hier belangrijke aspecten van een goede eerste opvang door vertrouwenspersonen. Van groot belang is daarnaast dat de vertrouwenspersoon het kind verzekert dat men zorgvuldig met de informatie om zal gaan. Als

het gaat om seksueel misbruik binnen het gezin of door iemand waarvan het kind afhankelijk is, kan het zijn dat het kind niet wil dat derden worden ingeschakeld, of dat de niet bij de mishandeling betrokken ouders op de hoogte worden gebracht.

De vertrouwenspersoon of de hulpverlener moet hierbij eerlijk en open communiceren door bijvoorbeeld te wijzen op de noodzaak om de hulp van andere instanties, zoals de politie, in te roepen om het seksueel geweld te doen stoppen. De hulpverlener zal altijd moeten handelen in het belang van de gezondheid en veiligheid van het kind. Wanneer het kind niet instemt met bepaalde stappen, zal men zich moeite moeten geven om het kind duidelijk te maken waarom men als vertrouwenspersoon of hulpverlener de stap zet. Van kinderen vanaf 16 jaar moet deze instemming zoveel mogelijk wel verkregen worden.

3.2 Het melden van seksuele kindermishandeling

Vermoedens van seksuele kindermishandeling kunnen worden gemeld bij de *Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK)*. Hierin zijn de voormalige Bureaus Vertrouwensartsen (BVA's) opgenomen.

Bij hulpvragen inzake kindermishandeling kan men terecht bij het Bureau Jeugdzorg. Als daar geen (vrijwillige) hulpverlening mogelijk is of in crisissituaties kan de gemelde zaak worden overgenomen door de Raad voor de Kinderbescherming, met vestigingen in elk ressort. In deel 5 zijn de adressen opgenomen van alle 16 AMK's, de Bureaus Jeugdzorg en de vestigingen van de Raad voor de Kinderbescherming.

De taken van de Advies en Meldpunten Kindermishandeling bestaan uit:

- het aannemen en registreren van meldingen
- indien noodzakelijk of gewenst het onderzoeken van meldingen
- het geven van advies (consultatie) aan melder

- slachtoffertjes, plegers en andere betrokkenen die hulp behoeven verwijzen naar specifieke hulpaanbod

In deel 2 (hoofdstuk 5) wordt uitvoerig besproken op welke wijze de AMK's en de Raad voor de Kinderbescherming meldingen van seksueel misbruik afhandelen ¹⁷.

Het melden van kinderporno en kinderprostitutie

Sedert 1996 voert de regering op basis van internationale afspraken een specifiek beleid voor de aanpak van kinderporno en kinderprostitutie.

Medio 1996 werd het Nederlands Meldpunt Kinderporno op Internet geopend, waar Internetgebruikers melding konden maken van kinderporno die zij op het Internet aantreffen. Het Meldpunt waarschuwde vervolgens degene die de kinderporno beschikbaar stelde met het verzoek deze te verwijderen. Tegenwoordig geeft het Meldpunt alle meldingen door aan de KLPD, divisie kinderporno. Deze vraagt, na tussenkomst van het landelijk parket van het OM, de NAW-gegevens op bij de provider en stelt een proces verbaal op, waarna de zaak wordt overgedragen aan de regiopolitie. De rechtstreeks bij de regiopolitie binnenkomende meldingen en aangiften inzake kinderporno worden eveneens ter registratie en voor nader onderzoek (of advies) doorgegeven aan de divisie kinderporno. Op deze wijze streeft men naar meer zicht op de aard en omvang van kinderpornozaken in Nederland en kan er beter samengewerkt worden met het buitenland ¹⁸.

Vermoedens van kinderprostitutie kunnen worden gemeld bij de AMK's. In enkele grote steden zijn met name voor meisjes preventie en hulpverleningstrajecten uitgezet (zie deel 2, paragraaf 6.8.).

3-3 De afhandeling van meldingen: vervolging of hulpverlening?

Hoe een melding van (vermoedelijk) seksueel misbruik wordt afgehandeld hangt onder meer samen met twee vragen:

- gaat het om misbruik binnen of buiten het gezin?
- zijn er mogelijk meerdere kinderen betrokken?

Binnen of buiten het gezin?

Het vervolgetraject wordt ingezet vanaf het moment dat (redelijk) zeker is dat een kind seksueel is mishandeld en wie dat heeft gedaan. Hoe het vervolgetraject eruit ziet, is mede afhankelijk van de vraag of het misbruik heeft plaatsgevonden binnen of buiten het gezin.

Seksueel misbruik van jeugdigen *buiten* het gezin (door kennissen, burens, jeugdleiders en dergelijke) leidt in veel gevallen tot justitiële vervolging van de pleger (eventueel aangevuld met of gevolgd door daderbehandeling) en een aanbod van hulpverlening voor het slachtoffer en diens ouders.

Bij seksueel misbruik *binnen* het gezin ligt de situatie vaak complexer. Vervolging van de pleger is daar niet altijd in het belang van het betrokken kind. Het verwerken van het gebeurde door alle ge-

¹⁷ Een beschrijving van stapsgewijze afhandeling van meldingen inzake kindermishandeling is te vinden in de folder: *Het behandelen van vermoedens van kindermishandeling. Afstemming tussen Advies- en Meldpunt Kindermishandeling, Bureau Jeugdzorg en Raad voor de Kinderbescherming*. Utrecht, NIZW (2001). ¹⁸ De laatste vijf jaren is er vanuit de Nederlandse regering meer aandacht voor de aanpak van kinderporno en kinderprostitutie. Deze ontwikkeling wordt mede gestimuleerd door de internationale samenwerking in het kader van verdragen, zoals het Internationale Verdrag voor de Rechten van het Kind.

In Nederland heeft in 1998 een landelijke werkgroep gerapporteerd over de stand van zaken in de aanpak van kinderporno en kinderprostitutie. Daarbij zijn beleidsaanbevelingen geformuleerd.

Hierna is het project Gemeenschappelijke Voorziening in de Aanpak van Kinderporno (GVAK) opgestart dat een aantal van deze aanbevelingen heeft uitgevoerd. In 2002 is het project afgerond.

zinsleden en het (zo mogelijk) herstellen van de gezinsrelaties kan voor het betrokken kind belangrijker zijn dan het vervolgen en bestraffen van de pleger. In de hulpverlening zijn methoden ontwikkeld om het gehele gezinssysteem te behandelen. In hoofdstuk 5 in deel 2 worden in dit kader twee methoden (MSB en het CLAS-project) besproken.

Daderhulpverlening wordt meer en meer aangeboden door de forensische psychiatrie in samenwerking met politie en maatschappelijke organisaties, zoals de vrouwenopvang. Daderhulpverlening wordt besproken in deel 2, hoofdstuk 7.

Seksueel misbruik van meerdere kinderen

In situaties waarbij meerdere kinderen buiten het gezin seksueel misbruikt worden kan in korte tijd veel onrust ontstaan bij de ouders van de betrokken slachtoffertjes, onder leerkrachten en leerlingen van de school en/of de buurtbewoners. Paniecreacties kunnen leiden tot overhaaste en ondoordachte beslissingen bij betrokken instanties.

In enkele regio's en gemeenten is een scenario 'zedenzaken en maatschappelijke onrust' ontwikkeld, waarin aan de hand van een gefaseerd stappenplan wordt uiteengezet hoe de direct betrokken instanties samenwerken en kunnen reageren in een dergelijke situatie. Een voorbeeld van een dergelijk scenario is het *Scenario Zedenzaken en maatschappelijke onrust* van het Steunpunt Seksueel Geweld te Amsterdam, de gg&gd en de politie Amsterdam-Amstelland. Inmiddels zijn in meerdere regio's dergelijke scenario's in ontwikkeling of gerealiseerd (zie deel 5 Adressenlijst en literatuur).

Het Informatiepunt Lokale Veiligheid (VNG) en TransAct werken aan een landelijke brochure waarin worden opgenomen: een modelscenario voor maatschappelijke onrust veroorzakende zedenzaken en een modelscenario bij de terugkeer van een zedendelin-

quent. Beide scenario's worden uitvoerig toegelicht. De situatie van een terugkerende zedendelinquent heeft zich onder andere voorgedaan in Ochten. In die gemeente ontstond onrust naar aanleiding van de terugkeer van een veroordeelde pleger van seksueel misbruik. Gebleken is dat ouders van slachtoffers en buurtbewoners tijdig en zorgvuldig geïnformeerd moeten worden zodat zij zich verzekerd voelen van bescherming tegen (herhaling van) seksueel misbruik van hun kinderen.

3-4 Samenwerking tussen betrokken instanties

De aanpak van seksueel misbruik van kinderen vereist een brede en samenhangende aanpak, hetgeen alleen door gestructureerde samenwerking van hulpverlening, politie en justitie gerealiseerd kan worden. Afstemming van functies, taken en bevoegdheden tussen politie, justitie (de Raad voor de Kinderbescherming), reclassering, AMK's en Bureau Jeugdzorg is noodzakelijk. In deel 2 (hoofdstuk 5) wordt nader ingegaan op een aantal samenwerkingsvormen op dit gebied. Regelgeving rondom samenwerking en coördinatie inzake preventie en hulpverlening na seksueel misbruik van kinderen wordt ontwikkeld en geïmplementeerd in het kader van het Nationaal Actieplan seksueel misbruik van kinderen (NAPS) onder coördinatie van het ministerie van Justitie (1999-2002)¹⁹.

¹⁹. Het Nationaal Actieplan Seksueel misbruik (NAPS): kabinetsnota 1999: Nationaal Actieplan Seksueel misbruik van kinderen, Kamerstukken II, 26690 (1999-2000). Voortgangsrapportages 2000 en 2001, Eindrapport 2002, Ministerie van Justitie, Den Haag. Website: www.seksueelkindermisbruik.nl.

Bijlage 1.1 Inhoudsopgave overige delen

Deel 2 Hulp en bijstand

Inleiding

4 Hulpverlening aan volwassen slachtoffers van seksueel geweld en hulp aan daders

- 4.1 Inleiding
- 4.2 De eerste opvang van slachtoffers
- 4.3 De belangrijkste aanbieders van eerste opvang
 - 4.3.1 De politie
 - 4.3.2 Buro's Slachtofferhulp
 - 4.3.3 Telefonische hulpdiensten
 - 4.3.4 De huisarts
 - 4.3.5 De gg&gd
 - 4.3.6 Het algemeen maatschappelijk werk
- 4.4 Verwijzing naar vervolghulp
- 4.5 Aanbieders van vervolghulp
- 4.5.1 Onderdak: vrouwenopvang en maatschappelijke opvang
- 4.5.2 Ambulante psychosociale hulpverlening (regulier)
- 4.5.3 Intramurale hulp
- 4.5.4 De niet-reguliere (autonome) hulpverlening
- 4.6 Samenwerking bij seksueel geweld
 - 4.6.1 Samenwerkingsverbanden tegen seksueel geweld
 - 4.6.2 Zorgprogramma's
 - 4.6.3 Hulp aan zwarte en migrantenvrouwen

5 Hulp aan jeugdigen

- 5.1 Preventie en signalering van seksuele kindermishandeling
- 5.2 Het melden van vermoedens
- 5.3 Vervolghulpverlening
 - 5.3.1 Hulp aan jeugdige slachtoffers
 - 5.3.2 Jongens als slachtoffer
 - 5.3.3 Hulpverlening aan de overige betrokkenen
- 5.4 Samenwerking in de hulp bij seksueel misbruik
- 5.5 Preventie en hulpverlening meisjesprostitutie

6 Hulp aan specifieke groepen

- 6.1 Inleiding
- 6.2 Vluchtelingen en asielzoekers
- 6.3 Mensen met een handicap
 - 6.3.1 Mensen met een verstandelijke handicap
 - 6.3.2 Mensen met een lichamelijke handicap
- 6.4 Patiënten/cliënten in de (geestelijke) gezondheidszorg
- 6.5 Jeugdigen in instellingen voor jeugdhulpverlening/jeugdbescherming

7 Daderhulpverlening

- 7.1 Inleiding
- 7.2 Knelpunten bij daderhulpverlening

8 Juridische bijstand en financiële hulp

- 8.1 De diverse rechtshulpverleners
 - 8.1.1 Advocaten

- 8.1.2 Gespecialiseerde advocaten
- 8.1.3 Het Jos-project in Rotterdam en Alkmaar
- 8.1.4 Bureaus voor Rechtshulp
- 8.1.5 Ledenservice van de vakbond
- 8.1.6 De rechtsbijstandverzekering
 - 8.2 De kosten van de rechtshulp
- 8.2.1 Gefinancierde rechtshulp
- 8.2.2 Niet-gefinancierde rechtshulp
- 8.2.3 Proceskosten en kostenveroordeling
- 8.2.4 Buitengerechtigde kosten van rechtshulp
- 8.3 Financiële hulp: schadefonds
 - 8.3.1 Het Schadefonds Geweldsmisdrijven
 - 8.3.2 Overige mogelijkheden

Bijlagen

- Bijl. 2.1 Inhoudsopgave overige delen

Geraadpleegde literatuur

Index

Deel 3 Wetten en regels

Inleiding

8 Achtergrondinformatie

- 8.1 De totstandkoming van en ontwikkelingen in de zedelijkheidswetgeving
- 8.2 De structuur van de rechterlijke macht en het openbaar ministerie
- 8.3 Strafrecht: omschrijving en relevante wetboeken
- 8.4 Civiel recht: omschrijving en relevante wetboeken

9 De strafwetgeving

- 9.1 De zedendelicten: Titel XIV van het Wetboek van Strafrecht
 - 9.1.1 Overzicht van de artikelen 242-250a
 - 9.1.2 Drie stroomschema's
 - 9.1.3 Keuze van het juiste stroomschema
 - 9.1.4 Gebruik van de stroomschema's
 - 9.2 Enkele bijzondere artikelen in de strafwetgeving
 - 9.2.1 Mensenhandel, prostitutie
 - 9.2.2 (Kinder)porno
 - 9.3 Verjaring van de zedendelicten
 - 9.3.1 Strafrechtelijke verjaring
 - 9.4 Klachtdelicten

10 Positie, rechten en plichten van slachtoffers in het strafrecht (wet- en regelgeving)

- 10.1 Overzicht van relevante Aanwijzingen
- 10.2 Beleidsregels over informatieverstrekking
- 10.3 Beleidsregels over bejegening
- 10.4 Beleidsregels over schadebemiddeling (in de fase vóór de strafzitting)
- 10.5 Wettelijke bepalingen rond schadevergoeding in het strafproces
 - 10.5.1 Inleiding
 - 10.5.2 De officier van justitie en schadevergoeding in het strafproces
 - 10.5.3 Het slachtoffer en schadevergoeding in het strafproces
 - 10.6 Klachtregelingen
 - 10.6.1 Klachten over de politie
 - 10.6.2 Klachten over justitie
 - 10.7 Wettelijke bepalingen rond inzage van processtukken en verkrijgen van strafrechtelijke informatie

11 Civielrechtelijke mogelijkheden voor slachtoffers van seksueel geweld

- 11.1 Welke personen en of instanties kunnen aansprakelijk zijn
- 11.2 De aansprakelijkheid op grond van onrechtmatige daad
- 11.3 Soorten schade
 - 11.3.1 Vermogensschade
 - 11.3.2 Immateriële schade: smartengeld
 - 11.4 Andere civielrechtelijke voorzieningen
 - 11.4.1 Het straat-, wijk- of gemeenteverbod
 - 11.4.2 Contactverbod
 - 11.4.3 Informatiegebod
 - 11.4.4 Verhuisgebod
 - 11.4.5 Dwangsom of lijfswang
 - 11.4.6 Voorschot op schadevergoeding
 - 11.5 Civielrechtelijke verjaring

12 Overige relevante wet- en regelgeving

- 12.1 Seksueel misbruik door (medische) hulpverleners
 - 12.1.1 Het wettelijk tucht- en klachtrecht
 - 12.1.2 Intern (buitenwettelijk) tuchtrecht
 - 12.1.3 Wet op de Geneeskundige Behandelingsovereenkomst
 - 12.2 Seksuele intimidatie op het werk
 - 12.2.1 Begripsomschrijving
 - 12.2.2 De wetgeving
 - 12.2.3 De Arboret
 - 12.2.4 De Wet op de Ondernemingsraden
 - 12.2.5 Het gewone arbeidsrecht van het Burgerlijk Wetboek
 - 12.3 Seksueel geweld of seksuele intimidatie in het onderwijs
 - 12.4 Seksueel geweld in internationale context
 - 12.4.1 Mensenhandel
 - 12.4.2 Vluchtelingen en asielzoekers: seksueel geweld in het land van herkomst

Bijlagen

- Bijl. 3.1 Inhoudsopgave overige delen
- Bijl. 3.2 Wetsteksten van de zedenmisdrijven

Geraadpleegde literatuur

Index

Deel 4 De juridische wegen

Inleiding

13 Achtergronden en de keuze voor een juridisch proces

14 Naar de politie

- 14.1 Het eerste contact met de politie
- 14.2 Het informatieve gesprek
- 14.3 Aangifte doen
- 14.4 Het indienen van een klacht (indien vereist) bij de aangifte
- 14.5 De eerste bewijsvergaring
- 14.6 Medisch onderzoek
- 14.7 Het opsporingsonderzoek door de politie
- 14.8 De aanhouding en het verhoor van de verdachte
- 14.9 Getuigenverklaringen
- 14.10 De expertisegroep bij seksueel misbruik in bepaalde specifieke gevallen
- 14.11 Identificatie van de verdachte
- 14.12 Buurtonderzoek en onderzoek ter plekke
- 14.13 Positie en rol van het slachtoffer in deze fase
- 14.14 Afronding van de opsporingsfase

15 De strafrechtelijke procedure

- 15.1 De voorlopige hechtenis van de verdachte
- 15.2 Inzending van het proces-verbaal naar het openbaar ministerie
- 15.3 Beslissing tot al dan niet vervolgen
- 15.4 Gerechtelijk vooronderzoek (gvo) door de rechter-commissaris
- 15.5 De terechtzitting
- 15.6 Het slachtoffer als getuige op de zitting
- 15.7 Getuigenverklaringen door hulpverleners
- 15.8 Verloop van het getuigenverhoor
- 15.9 De vordering van de benadeelde partij
- 15.10 Het pleidooi van de officier van justitie (requisitoir)
- 15.11 Uitspraak door de rechter
- 15.12 De executie van het vonnis: inning van de schadevordering
- 15.12.1 Executie van straffen en maatregelen
- 15.12.2 Executie van de vordering van de benadeelde partij: het innen van de schadevergoeding
- 15.13 Hoger beroep en cassatie in strafrechtelijke zaken

16 De civielrechtelijke procedure

- 16.1 Bewijsvoering en kosten
- 16.2 Het kort geding
- 16.3 De rechtbankprocedure (bodempcedure)
- 16.4 De executie van het vonnis: inning van de schadevordering
- 16.5 Hoger beroep en cassatie in civielrechtelijke zaken
- 16.6 Dading
- 16.7 Mediation

Bijlagen

- Bijl. 4.1 Inhoudsopgave overige delen

Geraadpleegde literatuur

Index

Deel 5 Adressen en informatie

17 Adressen

- 17.1 Landelijke steun-, koepel- en belangenorganisaties
- 17.2 Regionale steunpunten en consultatieteams seksueel geweld
- 17.3 Regionale en lokale samenwerkingsverbanden seksueel geweld
- 17.4 Hulp aan volwassenen: eerste opvang en vervolghulpverlening
- 17.5 Vrouwenopvangvoorzieningen
- 17.6 Algemene crisisopvang
- 17.7 Seksuele kindermishandeling: landelijke organisaties, telefonische opvang en meldpunten
- 17.8 Jeugd: vervolghulpverlening
- 17.9 Raden voor de Kinderbescherming
- 17.10 Juridische en financiële hulpverlening
- 17.11 Rechtbanken en parketten
- 17.12 Medische Tuchtcolleges
- 17.13 Rijksoverheid en Inspecties

18 Literatuur

- 18.1 Algemene literatuur over seksueel geweld
- 18.2 Specifieke slachtoffergroepen
- 18.3 Signalering en eerste opvang
- 18.4 (Vervolg)hulpverlening
- 18.5 Slachtofferzorg en -hulp
- 18.6 Wetten, regels en richtlijnen
- 18.7 Politie en seksueel geweld
- 18.8 Justitie en seksueel geweld

19 Overige materialen en middelen

- 19.1 Brochures
- 19.2 Protocollen/handelingsrichtlijnen/handleidingen
- 19.3 Audiovisuele middelen
- 19.4 Bibliografieën

Bijlagen

- Bijl. 5.1 Inhoudsopgave overige delen

Geraadpleegde literatuur

- Albach, F.
Tussen amnesie en herbeleving.
Herkenning van posttraumatische stressklachten bij incestslachtoffers.
In: *MGv. Maandblad Geestelijke volksgezondheid* (1991), afl. 2, pp. 134-153.
- Baeten, P., M. Zwikker, H. Baartman en C. Janssen
Verder met CLAS. Resultaten en overdraagbaarheid van contextuele hulpverlening na seksueel misbruik.
Utrecht, NIZW Uitgeverij (2000).
- Bakker, H.
Traumaverwerking als gezin of als individu?
In: M. Cense, H. Bakker en A. de Ruiter (red).
Aan den lijve. Hulpverlening na seksueel geweld.
Utrecht, TransAct (1996).
- Beukenhorst, D.J.
Gewelddelicten in de Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid.
In: *Kwartalbericht rechtsbescherming en veiligheid* (1994), afl. 1, pp. 39-47.
- Burik, A. van en M. Geldorp
Het melden van vermoedens van kindermishandeling. Ervaringen en wensen van potentiële melders.
Amsterdam, Van Dijk, Van Soomeren en Partners (1996).
- Cense, M., H. Bakker en A. de Ruiter (red.)
Aan den Lijve. Hulpverlening na seksueel geweld.
Utrecht, TransAct (1996).
- Clara Wichmann Instituut (CWI)
Hulp en recht. Verslag van een expertmeeting, 11 oktober 1994.
Amsterdam/Utrecht, CWI/Medusa (1994).
- Commissie Seksueel Misbruik van Jeugdigen (CSMJ)
Handelen bij vermoedens van seksueel misbruik van kinderen en jeugdigen. Richtlijnen voor beroepsbeoefenaren.
Assen, Van Gorcum/Dekker & van de Vegt (1994).
- Dijk-Frouws, M. van
Eerstelijns hulpverlening in de Eper zaak: het verslag van een maatschappelijk werker.
In: *MGv. Maandblad Geestelijke volksgezondheid* (1996), afl. 7/8, pp. 761-776.
- Draijer, P.J.
Herinneringen aan traumatische ervaringen in de kindertijd.
In: *MGv. Maandblad Geestelijke volksgezondheid* (1996), afl. 7/8, pp. 707-727.
- Ensink, B.
Richtlijnen voor therapeutisch handelen.
In: M. Cense, H. Bakker en A. de Ruiter (red).
Aan den lijve. Hulpverlening na seksueel geweld, pp. 70-72. Utrecht, TransAct (1996).
- Frenken, J.
Seksueel misbruik van kinderen. Aard, omvang signalen, aanpak.
Den Haag, Ministerie van Justitie, Directie Preventie, Jeugd en Sanctiebeleid (2001).

Gelauff, C. (red.), commissie I. Jonker (red.), R. Esselink (eindred.)
Vrouwenhulpverlening na seksueel geweld.
Utrecht, TransAct, 4e dr. (1998).

Hart, O. van der en E.R.S. Nijenhuis
Dissociatieve amnesie voor traumatische ervaringen.
In: *MGv. Maandblad Geestelijke volksgezondheid* (1996), afl. 7/8, pp. 728-747.

Herman, J.L.
Trauma en herstel.
Amsterdam, Wereldbibliotheek (1993).

Keuzenkamp, S. en K. Oudhof
Emancipatiemonitor 2000.
Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek, Sociaal en Cultureel Planbureau, (2001).

Kirby, S. en L. Greaves
Foul Play: sexual harassment in sport. Presentation to the Olympic Scientific Congress.
Dallas, Texas (1996).

Nicolaï, D.N.
Vrouwenhulpverlening & psychiatrie.
Amsterdam, SUA (1992).

Römkens, R.G.
Gewoon geweld. Omvang, aard, gevolgen en achtergronden van geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties.
Alblasserdam, Swets & Zeitlinger (1992).

Savornin Lohman, J. de, W.M.E.H. Beyers, C.P. van Gelder, M.J.H. Goderie, S.M. Nieborg en R.A.L. Rijkschroeff
Betere en adequate bescherming door de nieuwe zedelijkheidswetgeving? Evaluatie-onderzoek naar de effecten en de doelbereiking van de nieuwe zedelijkheidswetgeving.
Utrecht, Verwey-Jonker Instituut (1994).

Savornin Lohman, P.M. de en M. van Lonkhuijsen
Evaluatie VWS-beleid Bestrijding seksueel geweld (1991-1995) - deelrapport II: Stand van zaken regulier hulpaanbod.
Amsterdam, Van Dijk, Van Soomeren en Partners (1996).

Savornin Lohman, P.M. de, M. Geldorp en M. van Lonkhuijsen
Evaluatie VWS-beleid Bestrijding seksueel geweld (1991-1995) - deelrapport IV: Preventie.
Amsterdam, Van Dijk, Van Soomeren en Partners (1996).

SEC. Tijdschrift over samenleving en criminaliteitspreventie (2000), afl. 6, december. Special over seksueel geweld.
Den Haag, Ministerie van Justitie.

Soetenhorst-de Savornin Lohman, J. de (red.)
Slachtoffers van misdrijven: ontwikkelingen in hulpverlening, recht en beleid.
Arnhem, Gouda Quint BV (1989).

Verhoeven, W. en E. van Wanrooy
Meersporenbeleid na misbruik. Methodisch hulpverleners na kindermishandeling en seksueel misbruik van kinderen en mensen met een verstandelijke handicap.
Tilburg, Provinciaal Incestteam Noord-Brabant, BOZ (2000).

Werkgroep MPS
Meervoudige Persoonlijkheds Stoornis. Eindrapport van de Werkgroep MPS, ingesteld augustus 1994 door de Hoofdinspecteur van de toenmalige GIGV.
Rijswijk (1995).

Index

<i>Gevolgen van seksueel geweld</i>	1.4	<i>Weg van het volwassen slachtoffer</i>	2.1 - 2.3
• emotioneel en psychisch	1.4.2	• aanloopfase	2.2.1
• fysiek	1.4.1	• actiefase (melding en eerste opvang)	2.2.2
• juridisch	1.4.5	• vervolgfase	2.2.3
• praktisch	1.4.4	• trajecten: perspectief van het slachtoffer	2.3
• sociaal	1.4.3		2.2.3
<i>Hulpverlening en het juridische circuit</i>	2.4, 2.5		
• kloof	2.4		
• samenwerking	2.5		
<i>Omvang en aard seksueel geweld</i>	1.3		
• kinderen	1.3.2		
• volwassen slachtoffers	1.3.1		
<i>Seksueel geweld</i>	1.1		
• maatschappelijke discussie	1.1		
• slachtoffergroepen	1.1		
• wetgeving	1.2		
<i>Seksuele kindermishandeling</i>	3.1 - 3.4		
• afhandeling van meldingen	3.3		
• melding	3.2		
• samenwerking bij seksuele kindermishandeling	3.4		
• signalering	3.1		

Colofon

Uitgever

Ministerie van Justitie
Directie Jeugd en Criminaliteitspreventie
Postbus 20301
2500 EH Den Haag

Auteurs

P.M. de Savornin Lohman
G.J. Slump (Van Dijk, Van Soomeren en Partners, Amsterdam)
Herziene tweede druk, maart 2003:
A.C.T. Hommes (advocaat Rotterdam), in opdracht van het Clara
Wichmann Instituut
A.M.A.H. Goes (TransAct)

Met medewerking van

K. Blits (Ministerie van Justitie)
M. de Boer (Clara Wichmann Instituut, Amsterdam)
Stichting TransAct (team bestrijding seksueel geweld, Utrecht)
F. Goutbeek (Instituut voor Criminaliteitsbeheersing en
Recherchekunde, Zutphen)
W. Verhoeven (Brabants Ondersteuningsinstituut Zorg, Tilburg).

Eindredactie

I. van Erpecum
Herziene tweede druk, maart 2003:
A. Hakkert

Vormgeving

K. Polder, Den Haag

Deel 1
Achtergrond

Zedengereguleering